หลักศาสนา



พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก



หลักศาสนา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

สกลมหาสังฆปริณายก

หลักศาสนา

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน)

หลักศาสนา.--**พิมพ์ครั้งที่** 2.--

กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543

73 **หน้า**

I. ชื่อเรื่อง

ISBN 974-580-870-9

พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๔๓ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก หะริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๒๙ หมู่ ๓ ถ.สุขาภิบาล ๑

ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล

จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๘๐๐-๒๓๗๓-๔, ๘๘๙-๒๘๓๐

คำนำ

พระนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ตลอดถึงพระธรรมเทศนา และพระโอวาทของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ที่ประทานแก่พุทธศาสนิกชนในโอกาสต่าง ๆ นั้นเต็มไปด้วยเนื้อหาสาระที่ควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพราะธรรมแต่ละข้อแต่ละเรื่องที่ทรงแสดงนั้น ทรงวิจัยวิจารณ์ทั้งในเชิงอรรถและในเชิงพยัญชนะอย่างละเอียดถี่ถ้วน ให้เกิดอรรถรสในทางธรรม ตลอดถึงทรรศนะที่แปลกใหม่ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจยิ่ง

เพราะฉะนั้น งานพระนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช จึงมีคุณค่าต่อการศึกษาทั้งในด้านที่เป็นการศึกษาคำสอนของพระพุทธศาสนาเชิงปริยัติ และในด้านการศึกษาเพื่อการปฏิบัติ

ในโอกาสที่ทรงบำเพ็ญกุศลคล้ายวันประสูติ ๓ ตุลาคม ๒๕๔๑ วัดบวรนิเวศวิหารจึงได้เลือกบทพระนิพนธ์เรื่อง **หลักศาสนา** ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ทั้งในเชิงปริยัติและเชิงปฏิบัติ มาจัดพิมพ์ถวายเพื่อทรงแจกเป็นธรรมบรรณาการ

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓ ตุลาคม ๒๕๔๑

สารบาญ



หลักศาสนา



หลักศาสนา

ธัมมะ หรือ ธรรม

คำว่า **ธัมมะ** หรือ **ธรรม** นี้ไม่ใช่เป็นภาษาไทย แต่เป็นภาษาบาลี หรือจะเรียกว่าเป็นภาษาพระพุทธเจ้าที่ตรัสเรียกก็ได้ และในภาษาไทยได้รับคำนี้มาเป็นภาษาไทย คำนี้พระอาจารย์ได้อธิบายไว้มาก แต่โดยมูลของศัพท์ที่เรียกว่า **"ธาตุ"** ก็มีเพียงว่ามาจากธาตุ คือมูลศัพท์ที่เรียกว่าธาตุนั้นว่า **ธร** ที่แปลว่าทรงไว้ ดำรงไว้ หรือ **ธา** ที่แปลเช่นเดียวกัน แต่ว่าการอธิบายความได้อธิบายไว้หลายนัยะ ในที่นี้จะนำมาแสดงแต่เพียงบางนัยะที่พระอาจารย์ได้อธิบายไว้ ตั้งต้นแต่ความหมายรวม ๆ ว่า **ทรงไว้** หรือ **ดำรงไว้ ทรงอยู่** หรือ **ดำรงอยู่** ซึ่งตัวเองหรือลักษณะของตัวเอง และจะดำรงไว้หรือทรงไว้อย่างไรนั้น หรือว่าซึ่งอะไรนั้นซึ่งเป็นอธิบายแถมเข้ามาอีก ก็สุดแต่ความหมายที่นำไปใช้ในที่นั้น ๆ เพราะคำว่าธัมมะนี้ได้มีการใช้อย่างกว้างขวาง

จนถึงเหมือนอย่างคำว่า สิ่ง ในภาษาไทย คือมาใช้ว่าสิ่งนั้นบ้าง สิ่งนี้บ้าง ทุก ๆ อย่างเหมือนเป็นสิ่งไปทั้งนั้น และเมื่อสรุปเข้ามาแล้วก็กล่าวได้ว่า มุ่งถึง**สัจจะ**ที่เราแปลกันในภาษาไทยว่า **ความจริง** แต่ตามศัพท์สัจจะนั้นก็คือสิ่งที่มีอยู่ สิ่งที่เป็นอยู่ ก็คล้าย ๆ กับมูลศัพท์ของคำว่าธัมมะ ที่แปลว่าทรงหรือดำรงนั้นเอง เพราะว่าสิ่งใดที่ทรงอยู่หรือดำรงอยู่ สิ่งนั้นก็มีอยู่หรือเป็นอยู่ หรือว่าสิ่งใดที่มีอยู่เป็นอยู่ สิ่งนั้นก็ทรงอยู่ดำรงอยู่ และก็เรียกสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ว่า ธรรม หรือ ธัมมะ เรียกสิ่งที่มีอยู่หรือเป็นอยู่ว่าสัจจะซึ่งคำไทยเราแปลว่าความจริง เพราะว่าสิ่งที่เป็นความจริงนั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ และสิ่งที่เป็นจริงคือมีอยู่ดำรงอยู่นั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ดังกล่าวนั้นด้วย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือได้ตรัสรู้สิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่อันได้แก่สัจจะคือสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่อันเป็นความจริงนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อ**ธัมมะ**หรือ**สัจจะ**มีความหมายดังนี้ จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีกาลเวลาเป็น **อกาลิโก** ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา คือเหนือกาลเวลา ที่เราแบ่งกาลเวลาออกเป็นอดีตบ้าง ปัจจุบันบ้าง ภายหน้าบ้าง ถ้าหากว่าขึ้นอยู่แก่กาลเวลา เช่นชีวิตร่างกายของเราทั้งหลายนี้ ก็จะต้องมีเกิดมีดับ ที่เกิดดับมาแล้วก็เป็นอดีต เกิดดับอยู่ก็เป็นปัจจุบัน ที่จะเกิดดับต่อไปข้างหน้าก็เป็นอนาคต เพราะฉะนั้นชีวิตร่างกายอันนี้จึงมิใช่เป็นสิ่งที่ทรงอยู่ มิใช่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ ต้องเกิดดับ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง จึงไม่เป็น

สิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่เสมอไป ต้องกลับไม่มี ต้องกลับไม่เป็น อย่างเดี๋ยวนี้เป็นเดี๋ยวนี้มี คือเราทุกคนก็มีชีวิตมีร่างกายที่มีชีวิตอยู่นี้ และในที่สุดชีวิตร่างกายนี้ก็ต้องดับ มีก็เป็นไม่มี เป็นก็เป็นไม่เป็น แต่ว่าธัมมะหรือสัจจะนั้นอยู่เหนือกาลเวลาดังกล่าว เพราะเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ ไม่เกิดดับไม่เปลี่ยนแปลง หรือเป็นสัจจะ คือมีอยู่หรือเป็นอยู่ ไม่เปลี่ยนแปลงทุกกาลสมัย **ธัมมะหรือสัจจะนี้ จึงทรงอยู่ดำรงอยู่ มีอยู่เป็นอยู่ตลอดไป** โลกคือสิ่งทั้งหลายตลอดถึงคนและสัตว์ทั้งหลายในโลก จะบังเกิดขึ้นจะดับไปอย่างไรก็ตาม ธัมมะหรือสัจจะดังกล่าวก็หาเกิดขึ้นดับไปดั่งนั้นไม่ คงทรงอยู่ดำรงอยู่มีอยู่เป็นอยู่ตลอดไป

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเองจึงได้ตรัสไว้ใน**ธรรมนิยามสูตร** มีใจความว่า *"ธาตุนั้นตั้งอยู่เป็นธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม เป็นธรรมนิยาม ความกำหนดแน่แห่งธรรม พระตถาคตพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม ธรรมนิยาม ความกำหนดแน่แห่งธรรม ก็คงตั้งอยู่ แต่พระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธาตุนั้น คือตรัสรู้ธรรมฐิติ ธรรมนิยามนั้น แล้วจึงตรัสบอกแสดงเปิดเผย กระทำให้แจ้งแก่ชาวโลกทั้งหลาย"*

และข้อที่เป็น**ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม** ที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว และได้ทรงแสดงเปิดเผยแก่ชาวโลกหรือเรียกสั้นว่าแก่โลก ก็ได้แก่พระธรรมเทศนา การแสดงพระธรรมหรือพระธรรมที่

ทรงแสดง นับตั้งแต่**ปฐมเทศนา** คือเทศนาครั้งแรกของพระองค์ที่พระองค์ได้ทรงแสดงเมื่อได้ตรัสรู้แล้วแก่พระปัญจวัคคีย์ทั้งหลาย ซึ่งในปฐมเทศนานี้ พระองค์ได้ทรงแสดงถึงความตรัสรู้ของพระองค์ เริ่มตั้งแต่ได้ตรัสชี้ว่า ทางสุดโต่ง ๒ ทาง คือ **กามสุขัลลิกานุโยค** ความประกอบอยู่ด้วยความพัวพันด้วยความสุขสดชื่นอยู่ในกามกับ **อัตตกิลมถานุโยค** ความประกอบทรมานตนให้ลำบาก อันบรรพชิตคือผู้บวชที่มุ่งตรัสรู้หรือมุ่งรู้ ไม่ควรส้องเสพปฏิบัติ แต่ว่าทางที่เป็น**มัชฌิมาปฏิปทา** ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ซึ่งหมายความว่าไม่ข้องแวะด้วยทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น อยู่ตรงกลาง ไม่ใช่การปฏิบัติพัวพันด้วยความสุขสดชื่นในกาม ไม่ใช่ปฏิบัติทรมานตนให้ลำบาก เป็นทางที่อยู่ตรงกลาง ไม่เกี่ยวข้องกับทางสุดโต่ง ๒ ข้างทั้งสองนั้น อันบรรพชิตผู้บวชซึ่งมุ่งความตรัสรู้หรือมุ่งความรู้พร้อม พึงส้องเสพปฏิบัติ อันได้แก่ **มรรค** คือทางที่มีองค์ ๘ อันเป็นอริยะคือประเสริฐ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ สติคือความระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ คือความตั้งใจมั่นชอบ

มัชฌิมาปฏิปทานี้เป็นทางปฏิบัติที่พระองค์ได้ทรงพบด้วยพระองค์เอง และได้ทรงปฏิบัติมา เป็นทางที่กระทำให้เกิด**จักษุ**

คือดวงตาเห็นธรรม กระทำให้เกิด**ญาณ** คือความหยั่งรู้ในธรรม เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ พระองค์จึงได้ตรัสรู้ธรรม เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ และก็ไดทรงแสดงชี้ถึงธัมมะที่พระองค์ได้ตรัสรู้เองโดยชอบนั้น ว่าคือ**อริยสัจทั้ง ๔** ได้แก่ **ทุกขอริยสัจ** อริยสัจคือทุกข์ **ทุกขสมุทยอริยสัจ** อริยสัจคือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ **ทุกขนิโรธอริยสัจ** อริยสัจคือทุกขนิโรธ ความดับทุกข์**ทุขนิโรธ-คามินีปฏิปทาอริยสัจ** อริยสัจคือปฏิปทา ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พระองค์ได้ทรงมี**ญาณทัสสนะ** คือความรู้ความเห็นในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ว่านี้คือทุกข์ ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้หรือควรรู้รอบคอบ ทุกข์นี้พระองค์ได้กำหนดรู้แล้ว นี้คือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์นี้ควรละเสีย เหตุให้เกิดทุกข์นี้ทรงละเสียได้แล้ว นี้คือทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ความดับทุกข์นี้ควรกระทำให้แจ้ง ความดับทุกข์นี้ได้กระทำให้แจ้งแล้ว นี้คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ควรปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ได้ทรงปฏิบัติทำให้มีทำให้เป็นขึ้นได้แล้ว

ทรงได้ญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็นในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ที่เรียกว่า มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ที่เรียกว่ามีวนรอบ ๓ นั้น ก็คือความรู้ความเห็นของพระองค์ได้เป็นไปในอริยสัจทั้งสี่ ๓ รอบ

รอบที่ ๑ วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็น**สัจจญาณ** คือ ความหยั่งรู้ว่าจริงในอริยสัจทั้ง ๔ ว่านี้เป็นทุกข์จริง นี้เป็นทุกข-สมุทัย เหตุเกิดทุกข์จริง นี้เป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์จริง นี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติหรือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็นสัจจญาณดังนี้รอบหนึ่ง

รอบที่สอง วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็น**กิจญาณ** คือ ความรู้ในกิจคือข้อที่พึงทำหรือการที่พึงทำว่าทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ สมุทัยนี้ควรละ นิโรธนี้ควรทำให้แจ้ง มรรคนี้ควรปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

รอบที่สาม วนไปในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็นกตญาณ คือ เป็นความหยั่งรู้ว่าได้ทำกิจนั้น ๆ เสร็จแล้ว ว่าทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยนี้ละได้แล้ว นิโรธนี้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคนี้ได้ปฏิบัติทำให้มีให้เป็นขึ้นแล้ว

เพราะฉะนั้น จึงตรัสแสดงว่า ญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็นของพระองค์ได้เป็นไปในอริยสัจทั้ง ๔ มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ เพราะว่าเมื่อวนไปในอริยสัจทั้งสี่ ๓ รอบ ๓ x ๔ ก็เป็น ๑๒ และได้ตรัสไว้ต่อไปว่า ญาณทัสสนะดังนี้ของพระองค์ในอริยสัจทั้ง ๔ ยังไม่บริสุทธิ์ไม่บริบูรณ์เพียงใด พระองค์ก็ยังไม่ปฏิญญา รู้เฉพาะหรือรับรู้เฉพาะว่าพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ต่อเมื่อญาณทัสสนะดังกล่าวนี้ได้เป็นไปบริสุทธิ์

บริบูรณ์แก่พระองค์แล้ว พระองค์จึงปฏิญญาว่า พระองค์ได้ตรัสรู้เองยิ่ง ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ คือตรัสรู้เองชอบด้วยพระองค์เองแล้ว

อนึ่ง เมื่อทรงแสดงถึงญาณทัสสนะที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ในอริยสัจทั้ง ๔ ได้ทรงแสดงว่าจักษุคือดวงตาผุดขึ้นแล้ว ญาณคือความหยั่งรู้ผุดขึ้นแล้ว ปัญญาคือความรู้ทั่วผุดขึ้นแล้ว วิชชาคือความรู้ผุดขึ้นแล้ว อาโลก ความสว่างผุดขึ้นแล้ว ในธรรมที่พระองค์มิได้เคยสดับแล้วมาก่อน ในอริยสัจทั้ง ๔ เป็นข้อ ๆ ไปดังที่ได้กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น ในพระพุทธคุณที่สวดกัน เราจึงสวดกันว่า **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ผู้ตรัสรูเองโดยชอบ เพราะพระองค์ได้ตรัสรู้ขึ้นเองในอริยสัจทั้ง ๔ ดังที่ได้ทรงแสดงไว้นั้น ไมเคยทรงฟังมาจากครูอาจารย์อื่น จึงได้พระนามว่า สัมมาสัมพุทโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ พระพุทธเจ้าจึงทรงเป็นมนุษย์ผู้เกิดมาในโลกนี้ เป็นมนุษย์เพียงผู้เดียวซึ่งทรงเป็นพระศาสดาเอกในโลกเพียงพระองค์เดียว ที่ได้ประกาศว่าได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ไม่มีครูอาจารย์สั่งสอนในอริยสัจที่ได้ตรัสรู้นี้ และพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์เดียว ได้ทรงเป็นพระศาสดาของทั้งเทพและมนุษย์ ศาสดาอื่น ๆ นั้นจะต้องเป็นศิษย์ของเทพเป็นต้น หรือมาจกาเทพเป็นต้น ไม่ใช่เป็นผู้รู้ขึ้นเองแล้วสั่งสอน แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ขึ้นเอง แล้วทรงสั่งสอน จึงได้มีพระพุทธคุณบทว่า **สตฺถา เทวมนุสฺสานํ** เป็นศาสดาของเทพ

และมนุษย์ทั้งหลาย

ตามที่ได้กล่าวมานี้ จึงได้ธัมมะอีกประการหนึ่งคือ **ศาสนธรรม** ธัมมะคือคำสั่งสอน ซึ่งกล่าวได้ว่า เดิมพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม ก็ตรัสรู้**สัจจธรรม** ธัมมะคือสัจจะที่เป็นความจริงยกขึ้นมาเป็นหลักก็คืออริยสัจทั้ง ๔ และต่อมาก็ได้ทรงแสดงธรรมที่ตรัสรู้นี้สั่งสอน ตั้งแต่ปฐมเทศนาดังกล่าว จึงได้ธัมมะอีกประการหนึ่ง คือ ศาสนธรรม ธัมมะคือคำสั่งสอน

สรุปว่า ธัมมะมี ๒ อย่างตามที่แสดงมานี้ คือ ๑ สัจจธรรม ธัมมะคือสัจจะคือความจริง ๒ ศาสนธรรม ธัมมะคือคำสั่งสอน พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือได้ตรัสรู้สัจจธรรม ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนเป็นศาสนธรรมตั้งแต่ปฐมเทศนาเป็นต้นมา

ศาสนา

คำว่า **"ศาสนา"** นั้น บัดนี้แปลกันว่า สั่งสอน โดยหมายถึง**พระธรรมวินัย** วินัยนั้นเรียกว่าคำสั่ง พระธรรมนั้นเรียกว่าคำสอน คือจากคำว่าศาสนธรรม ธัมมะคือคำสั่งสอน เดิมพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสอน มิได้บัญญัติพระวินัย ต่อมาเมื่อมีภิกษุประพฤติผิดประพฤติชั่วขึ้น จึงได้ทรงปรารภเป็นเหตุบัญญัติวินัย ห้ามความประพฤติชั่วผิดนั้น ๆ เป็นข้อ ๆ ไปเป็นคราว ๆ ไป ตามแต่ที่ได้มีภิกษุประพฤติผิดประพฤติไม่ดีขึ้น จึงได้มีวินัยขึ้นอีก ฉะนั้น **ศาสนธรรม** ธัมมะคือศาสนา ซึ่งเดิมมีแต่คำสอน จึงได้มีวินัยที่เป็นคำสั่งเพิ่มขึ้น จึงได้เรียกแยกคำว่าธัมมะหรือธรรมออกเป็น ๒ ส่วน คือ เป็นคำสอน ซึ่งคงเรียกชื่อว่า **ธรรม** และคำสั่งซึ่งชื่อว่า**วินัย** ฉะนั้น ก่อนแต่มีวินัยคำว่าศาสนาก็แปลว่าคำสอน คือมีแต่ธรรมที่เป็นคำสอน เมื่อมีวินัยคือคำสั่งขึ้น จึงแปลคำศาสนาว่าคำสั่งสอน อันที่จริงธัมมะเป็นคำสอนมีมาก่อน วินัยเป็นคำสั่งบัญญัติขึ้นภายหลัง น่าจะแปลว่าคำสอนสั่ง แต่ว่าเป็นโวหารคำพูด ไม่นิยมเรียกอย่างนั้นเอาคำสั่งไว้หน้า เรียกว่าคำสั่งสอน ศาสนธรรมในชั้นเดิมจึงแบ่งเป็น ๒ ดังกล่าว

และศาสนธรรมที่แบ่งเป็น ๒ ดังกล่าวนี้ มีมาตลอดครั้งพุทธกาล ดังจะพึงเห็นได้ว่า เมื่อใกล้ที่จะเสด็จดับ

ขันธปรินิพพาน ได้ตรัสไว้ให้ถือธัมมะที่ทรงแสดงแล้ว วินัยที่ทรงบัญญัติแล้ว เป็นศาสดาแทนพระองค์ แม้ว่าพระองค์ล่วงไปแล้ว แต่ต่อมาจึงได้แยกคำสอนที่เป็นธัมมะอันคู่กับวินัยนี้ออกเป็นอีกหมวดหนึ่ง เรียกว่า **อภิธรรม** เพราะฉะนั้น เมื่อสมัยจารึกพระธรรมวินัยเป็นอักษร จึงได้ปรากฏแบ่งออกเป็น ๓ กอง คือ ๓ หมวดใหญ่ เรียกว่า **ไตรปิฎก** จากคำว่า ติปฎก ปิฎก ๓ คำว่า ปิฎก แปลว่า ตะกร้า ติปิฎก ก็ตะกร้า ๓ ใบ อันหมายถึงว่า ๓ หมวดใหญ่ ๆ และก็เรียกว่า **วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก**

วินัยปิฎก หมวดวินัยนั้น ก็คือวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นนั้นเอง สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎกนั้น ก็คือหมวดธัมมะที่ทรงสอนนั้นเอง แต่ว่าที่แยกออกเป็น ๒ เช่นนั้น ก็มุ่งถึงลักษณะที่แสดง คำสอนที่พระองค์ทรงแสดงยกบุคคลเป็นที่ตั้ง คือหมายถึงทรงแสดงแก่บุคคลนั้น ๆ ในที่นั้น ๆ ก็เรียกว่า สุตตันตะ หมวดพระสูตร ส่วนคำสอนที่ยกธัมมะเป็นที่ตั้ง ก็เรียกว่า อภิธรรมปิฎก หมวดอภิธรรม นี้กล่าวโดยย่อ ทั้งหมดนี้เป็นศาสนธรรม ธัมมะคือคำสอนหรือธัมมะคือศาสนา และคำว่าศาสนานั้น โดยทั่วไปก็มีความหมายถึงคำสั่งสอนดังกล่าวนี้

แต่ว่าความหมายของคำว่า**ศาสนา** ย่อมมีความหมายถึงการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นด้วย หมายถึง ผลของการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นด้วย ซึ่งมีความมหายถึงการปกครอง ดังคำ

ที่ใช้ว่า รัฐประศาสโนบาย วิธีปกครองบ้านเมืองที่จะนำไปสู่ความเจริญ ก็มีความมุ่งหมายทั้งที่เป็นคำสั่งคำสอน คือการสั่งการสอน ทั้งการปฏิบัติ ทั้งผลของการปฏิบัติ เพราะความสุขความเจริญของบ้านเมืองนั้นเป็นผลของการปฏิบัติปกครองและในการปฏิบัติปกครองนั้นก็จะตจ้องมีคำสั่งคำสอนคำแนะนำ จึงจะต้องมีกฎหมาย มีจารีตประเพณี ฉะนั้นคำว่าศาสนาจึงมีความหมายคลุมได้ทั้งสาสนาที่เป็นส่วนประยัติธรรม ทั้งที่เป็นส่วนปฏิบัติธรรม ทั้งที่เป็นส่วนปฏิเวธธรรม จึงเป็นอันว่า เมื่อมาถึงขั้นพระศาสนา จึงแบ่งธัมมะหรือศาสนธรรมนี้ออกได้เป็น ๓ คือ ปริยัติธรรม ๑ ปฏิบัติธรรม ๑ ปฏิเวธธรรม ๑

คำสอนและ คำสั่งอันได้แก่พระธรรมวินัยดังที่กล่าวมา หรือแม้จะแยกออกเป็นปิฎก ๓ ก็ตาม เรียกว่าเป็นปริยัติธรรม คำว่าปริยัตินั้นแปลว่าการเรียน ซึ่งมีความหมายถึงการสดับตรับฟังคำสั่งสอน ในบัดนี้ก็เพิ่มการอ่านหนังสือที่เป็นคำสั่งสอนและการท่องบ่นจำทรง การเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา การขบเจาะด้วยทิฏฐิ ความเห็น การทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น คำว่าปริยัติ ธัมมะคือการเรียนนั้น จึงหมายถึงเป็นธัมมะ คือเป็นข้อที่พึงเรียนอันได้แก่เป็นข้อที่พึงสดับตรับฟัง อ่าน ท่องบ่นจำทรง เพ่งพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิฏฐิ ความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **โยนิโสมนสิการ** คือการทำไว้ในใจโดยแยบคาย

นี้รวมเรียกว่าการเรียนทั้งนั้น หรือรวมเรียกว่าปริยัติทั้งนั้น ดังจะพึงเห็นได้ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมา พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมด้วยพระโอษฐ์ และผู้ฟังก็ฟังด้วยหู ทรงจำเอาไว้ เพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิฏฐิ ความเห็นคือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ดังที่ผู้เข้ามาบวชใหม่เรียนกันอยู่นี้ ก็เรียกว่าปริยัตธรรม คือเป็นข้อธัมมะหรือข้อวินัย ที่อาจารย์แสดงสอนฟังด้วยหู แล้วก็อ่านหนังสือธัมมะ อ่านหนังสือวินัย แล้วก็ท่องบ่นจำทรง เพ่งด้วยใจก็คือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิฏฐิความเห็น ก็คือทำความเข้าใจให้ถูกต้องดังกล่าว ดังนี้เรียกว่าปริยัติ เพราะฉะนั้น ธัมมะทั้งหมดที่เรียนดังที่กล่าวมานี้จึงเรียกว่าปริยัติทั้งหมด

ปริยัติ

ปริยัติ คือข้อที่พึงเรียนหรือว่าการเล่าเรียน ในข้อที่พึงเรียนนั้นมีลักษณะดังที่ได้อธิบายแล้ว เพราะฉะนั้น ปริยัตินั้นจึงหมายถึงเป็นธัมมะข้อหนึ่งเรียกว่า**ปริยัติธรรม** ซึ่งนับว่าเป็นศาสนา คือคำสั่งสอนตามที่แปลกันโดยตรง เมื่อให้คำแปลดั่งนี้ คำว่าศาสนาจึงน่าจะหมายเอาเพียงปริยัติธรรมเท่านั้น แต่โดยอรรถ คือเนื้อความ ศาสนาย่อมหมายไปถึงปฏิบัติและปฏิเวธที่จะกล่าวต่อไปด้วย จึงเป็นอันว่า ปริยัติธรรมจึงชื่อว่า**ปริยัติศาสนา** ศาสนาคือปริยัติ อันได้แก่ธัมมะหรือข้อที่พึงเล่าเรียน และก็พึงทำความเข้าใจว่าหมายถึงพระวาจาที่พระพุทธเจ้าตรัสออกมาเป็นถ้อยคำ เป็นธัมมะที่ทรงสั่งสอน หรือเป็นธัมมะที่เป็นคำสอน เป็นวินัยที่เป็นคำสั่งดังกล่าว ทุกคำที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งผู้ฟังก็ฟังด้วยหู จำไว้และบอกกล่าวกันต่อมา ก็เป็นปริยัติที่สืบต่อกันมา

ในชั้นแรกนั้นยังไม่มีตัวอักษร หรือไม่ใช้ตัวอักษร พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนด้วยพระโอษฐ์เป็นพระวาจา เป็นคำพูด และผู้ฟังก็ฟังด้วยหู และบอกกล่าวกันต่อมาดังกล่าว ปริยัติ-ธรรมจึงเป็นธัมมะที่มาจากเสียงของพระพุทธเจ้าที่ตรัสออกมาเป็นถ้อยคำเป็นเริ่มแรก บุคคลทั้งหลายตั้งแต่ปฐมสาวก คือผู้ฟังคนแรกหรือหมู่แรก เมื่อนับปฐมเทศนาเป็นครั้งแรกก็คือ

ปัญจวัคคีย์ หมู่แห่งฤษี ๕ ท่าน ซึ่งออกบวชตามเสด็จพระพุทธเจ้าเมื่อออกทรงผนวช โดยหวังจะได้มีส่วนแห่งความตรัสรู้ของพระองค์ และก็เป็นอันว่าท่านทั้ง ๕ นั้นได้รับความรู้จากพระพุทธเจ้าสมดังความประสงค์

ปริยัติธรรมหรือปริยัติศาสนา ก็นำต่อ ๆ กันมาด้วยการบอกกล่าวทางปากเป็นวาจา และก็เรียนกันด้วยวิธีฟังด้วยหูจำทรงไว้ เพ่งพินิจพิจารณาให้เข้าใจ แล้วก็บอกกล่าวกันด้วยปากสืบต่อกันมา จนถึงได้จารึกลงเป็นตัวอักษรเป็นครั้งแรกที่ลังกาทวีป ตามที่แสดงไว้ในประวัติแห่งการสังคายนา และเมื่อได้จารึกเป็นอักษรแล้ว ความจำเป็นที่จะต้องจำกันเหมือนอย่างครั้งไม่มีตัวอักษรก็เป็นอันว่าไม่จำเป็น แต่แม้เช่นนั้นก็ยังมีผู้ที่ท่องจำทั้งหมดหรือว่าบางส่วนกันอยู่ต่อไป จนถึงในบัดนี้ก็ยังมีท่องจำ ดังเช่นผู้ที่ศึกษาพระธรรมหรือปริยัติธรรม เช่นในชั้นนวกภูมินี้ก็จะต้องมีความจำในข้อวินัย ในข้อธรรมใน**นวโกวาท** ต้องฟังอธิบายต้องอ่าน ต้องท่องบ่นจำทรง ต้องเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิฏฐิ ความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้องกันอยู่ตลอดไป แต่ว่าแม้จะลืมไปก็เปิดหนังสือดูได้ สงสัยก็เปิดหนังสือสอบทานได้ เพราะได้มีเป็นตัวอักษรขึ้นแล้ว แต่ถึงเช่นนั้นความจำก็จำเป็นจะต้องมี เป็นแต่เพียงว่าจำบางส่วนบางประการ ไม่ต้องจำทั้งหมด

ในฉบับที่พิมพ์เป็นหลักที่เรียกว่า**พระไตรปิฎก** ก็พิมพ์สืบต่อกันมา แล้วก็มีการสอบทานข้อที่ผิดเพี้ยนกัน เพราะว่าได้แพร่หลายออกไปในหลายประเทศ ก็ย่อมจะมีการคัดลอกกันผิดเพี้ยนไปบ้างเป็นครั้งคราว แต่ว่าก็คงเรียกว่า **สังคายนา** เหมือนอย่างทำเมื่อสมัยต้องจำทั้งหมด คือในสังคายนาครั้งแรก ๆ

คำว่าสังคายนานั้น ตามความหมายก็แปลว่าสวดร้องขึ้นพร้อม ๆ กัน คือเมื่อมาประชุมกัน ท่านที่จำได้องค์หนึ่งก็สวดให้ที่ประชุมฟังซึ่งพระสูตรนั้น ๆ หรือพระวินัยข้อนั้น ๆ และพระเถระทั้งหลายซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมสังคายนาต่างก็จำทรงกันได้มากบ้างน้อยบ้าง ฟังแล้วถ้าใครเห็นว่าตรงไหนไม่ถูก หรือว่าไม่ตรงกับที่ตนจำได้ ก็แสดงขึ้นมาว่าตรงนั้นหรือว่าคำนั้นตนจำมาว่าอย่างนี้ ไม่ใช่อย่างนั้น หรือว่าน่าสงสัยว่าน่าจะเป็นอย่างนี้ น่าจะเป็นอย่างนั้น พระสงฆ์ซึ่งมาประชุมซึ่งเหมือนอย่างว่าเป็นกรรมการสังคายนาก็พิจารณา เมื่อเห็นพร้อมกันว่าที่สวดไปแล้วถูกต้อง ก็ถือเอาว่าให้ตกลงเอาตามที่สวดไปแล้วนั้น หรือว่าเห็นว่าควรจะแก้คำนั้น คำนี้ เมื่อเห็นพร้อมกันว่าควรแก้คำนั้นคำนี้ ก็แก้ไปตามที่เห็นพร้อมกัน และเมื่อที่ประชุมทั้งหมดดังที่ในปฐมสังคายนาครั้งแรกแสดงว่ามีถึง ๕๐๐ องค์เห็นพร้อมกันหมดแล้วว่าอย่างนี้ถูก ก็สวดขึ้นพร้อม ๆ กันทั้งหมดเป็นการแสดงว่ารับรอง พร้อมกับจำไปด้วยในบทหรือในพระสูตรนั้น ๆ เหมือนอย่างสวดมนต์พร้อม ๆ กันในวัดนี้

เช่นสวดมนต์ทำวัตรเช้า สวดมนต์ทำวัตรค่ำ หรือว่าสวดพระสูตรต่าง ๆ ที่ทุกวัดสวดกัน การสวดพร้อมกันแบบ**สวดมนต์**ก็เป็นธรรมเนียมที่มาจากสังคายนาดังที่กล่าวมานี้ และบรรดาพระสงฆ์ที่เข้าสังคายนา เป็นกรรมการสังคายนาหรือที่เรียกว่าพระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย ก็นำเอาพระธรรมวินัยที่ได้รับการรับรองในที่ประชุมนั้น ไปสั่งสอนลูกศิษย์ต่อไป และลูกศิษย์ก็จำกันไว้ แล้วก็สอนกันต่อ ๆ ไป เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นในคณะสงฆ์ ก็ประชุมกันชำระสะสาง แล้วก็ประชุมกันทำการสังคายนาขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง เพราะฉะนั้น สังคายนาจึงมีหลายครั้งดังที่เล่าไว้ในประวัติของการสังคายนา

ปริยัติธรรมดังที่กล่าวมานี้ จึงมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์แรก เป็นพระวาจาที่ทรงแสดงธรรมออกมาเป็นถ้อยคำ แล้วก็จำสืบ ๆ กันมา จนถึงจารึกเป็นตัวอักษรคือ**พระไตรปิฎก**ขึ้นเป็นหลักจนถึงทุกวันนี้ และนอกจากหนังสือพระไตรปิฎกดังกล่าว ก็ยังมีคัมภีร์อธิบายต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก สำหรับคัมภีร์อธิบายต่าง ๆ นั้น เอาเฉพาะที่เป็นหลักสำหรับคัมภีร์ที่จารึกพระพุทธวัจนะเป็นพระไตรปิฎก ซึ่งออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์แรก เป็นพระวาจาของพระพุทธเจ้า ก็เรียกว่า**บาลี** คัมภีร์ที่เป็นอธิบายบาลีเรียกว่า**อรรถกถา** คัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถาเรียกว่า**ฎีกา** คัมภีร์ที่อธิบายฎีกาเรียกว่า**อนุฎีกา** และยังมีคัมภีร์พิเศษต่าง ๆ อีก เป็น

อันมาก เช่น**วิสุทธิมรรค** เป็นต้น

คัมภีร์ที่เป็นหลักในพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ ในพระสงฆ์สายเถรวาท ดังเช่นพระสงฆ์ในประเทศลังกา ประเทศไทย พม่า มอญ เขมร ใช้ภาษามคธอันเรียกว่า **"มาคธี"** ที่ แปลว่า ภาษาของชาวมคธ แต่ว่าในพระสงฆ์สายอาจาริยวาทหรือเรียกว่ามหายาน เช่นที่แผ่จากอินเดียไปในธิเบต จีน ญี่ปุ่น ใช้ภาษา**สันสกฤต** เพราะฉะนั้น การเรียนปริยัติธรรมของพระสงฆ์จึงมีการเรียนภาษาด้วย คือ**ภาษาบาลี** สำหรับพระสงฆ์ในสายเถรวาทดังกล่าว ส่วนที่เรียนข้อธรรมวินัยที่แปลออกเป็นภาษาไทยและอธิบายเป็นภาษาไทย ก็เรียกว่าเรียน**นักธรรม** เป็นนักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอก ถ้าเป็นคฤหัสถ์ก็เรียกว่าธรรมศึกษา ธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท ธรรมศึกษาเอก ส่วนที่เรียนภาษาบาลี สำเร็จออกมาก็เรียกว่า**เปรียญ** เช่นเปรียญธรรม ๑ ประโยค ๒ ประโยค ๓ ประโยค ที่เรียกว่าเป็นเปรียญตรี ๔ ประโยค ๕ ประโยค ๖ ประโยค เป็นเปรียญโท ๗ ประโยค ๘ ประโยค ๙ ประโยค เป็นเปรียญเอก เพราะฉะนั้น ประเทศที่มีการนับถือพระสงฆ์สายเถรวาทดังกล่าว จึงมีการเรียนภาษาบาลีควบคู่กันไปกับการเรียนข้อธรรมข้อวินัย เพราะฉะนั้น จึงได้สามารถแปลพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ ที่จารึกเป็นภาษามคธนั้น ออกมาเป็นภาษาไทยได้ ปริยัติธรรมจึงมีความเป็นมาดั่งนี้ และก็นับว่าเป็น**ปริยัติภายนอก**ซึ่งเป็นตัวหลัก

และก็ต้องมี**ปริยัติภายใน**คือตนเองของผู้ศึกษา อันหมายความว่า ปริยัติภายนอกนั้นก็เป็นเสียงที่แสดงออก ตั้งต้นแต่พระวาจาของพระพุทธเจ้า ที่ทรงแสดงธัมมะโปรดพระปัญจวัคคีย์ในปฐมเทศนานั้น และเสียงที่ครูอาจารย์สั่งสอน เมื่อมาพิมพ์เป็นหนังสือ ก็มีหนังสือพระไตรปิฎก และหนังสือแปลพระไตรปิฎก หนังสือตำรับตำราเรียนต่าง ๆ ดังที่เรียกกันอยู่ดังกล่าว และสำหรับท่านนวกภิกษุนี้ก็เรียนตามหลักสูตรของนักธรรมตรี และก็เรียกว่า**นวกภูมิ** ภูมิสำหรับผู้มาใหม่หรือผู้ใหม่ นี่นับว่าเป็นปริยัติชั้นนอก คู่กับปริยัติชั้นในคือตัวของบุคคลผู้ศึกษาเอง ผู้เรียนเอง ซึ่งจะต้องมีการฟังหรือการอ่าน การฟังหรือการอ่านนั้นก็เป็นปริยัติธรรมชั้นในของแต่ละบุคคล การท่องบ่นจำทรงก็เป็นประยัติชั้นในของแต่ละบุคคล การเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณาก็เป็นปริยัติชั้นในของบุคคล ตลอดจนถึงการขบเจาะด้วยทิฏฐิ ความเห็น คือการทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ก็เป็นปริยัติชั้นในของบุคคล เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาผู้เรียนทั้งหมดหรือทุกคน จึงต้องมีทั้งปริยัติธรรมชั้นนอก มีทั้งปริยัติธรรมชั้นใน ชั้นนอกก็คือต้องมีตำรา ต้องมีครูบาอาจารย์ ชั้นในก็คือว่าตัวเอง จะต้องฟังจะต้องอ่าน จะต้องท่องบ่นจำทรง จะต้องเพ่งด้วยใจ พินิจพิจารณา จะต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง หรือที่เรียกว่า **โยนิโสมนสิการ** ทำไว้ในใจโดยแยบคาย

การประกาศพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณา แสดงธรรมที่ตรัสรู้ สั่งสอน ตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลก ก็เริ่มด้วยปริยัตินี้เอง คือทรงแสดงธรรมด้วยพระโอษฐ์ เป็นเสียงที่แสดงธรรมโปรดผู้ฟังทั้งหลาย และผู้ฟังที่ฟังแล้ว ก็เริ่มที่ปริยัติอีกเหมือนกัน คือ ฟัง จำทรง พิจารณา ทำความเข้าใจ อันเป็นลักษณะของปริยัติดังกล่าว จึงได้เรียกผู้ฟังที่ได้ศรัทธา ปัญญาในธรรม นับถือพระพุทธศาสนาว่า สาวก หรือ สาวกะ หรือ สาวิกา ถ้าเป็นชายก็เรียกว่าสาวก หญิงก็สาวิกา ที่แลว่าผู้ฟัง คือเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงถึงพร้อมด้วยพระคุณสมบัติของพระศาสดา ที่แปลว่าผู้สอน หรือว่าครูอาจารย์ ทรงมีวิชาครูอย่างสมบูรณ์ จึงทรงทำให้ผู้ฟังที่เรียกว่าสาวกนั้นเข้าใจ ได้ศรัทธาปัญญาในธรรมที่ทรงแสดงได้

คุณสมบัติที่ควรจะกล่าวในที่นี้ก็คือ พึงทราบอาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๓ อย่าง

หนึ่ง ทรงสั่งสอนเพื่อจะให้ผู้ฟังรู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

สอง ทรงสั่งสอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้

สาม ทรงสั่งสอนเป็นอัศจรรย์ คือผู้ปฏิบัติย่อมได้ประโยชน์โดยสมควรแก่ความปฏิบัติ

ข้อหนึ่งที่ทรงสั่งสอนเพื่อจะให้ผู้ฟังรู้ยิ่งเห็นจริงในธัมมะที่ควรรู้ควรเห็นนั้น ก็คือทรงสั่งสอนธัมมะที่เป็นสัจจะคือความจริงอันมีอยู่ในตนนี้เอง มิใช่ในภายนอก เพราะฉะนั้น ผู้ฟังเมื่อฟังแล้ว น้อมเข้ามาพิจารณาดูที่ตนจึงเห็นได้ ถ้าทรงสั่งสอนในภายนอก เช่นสอนเรื่องเกี่ยวแก่โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด หรือที่เรียกว่าเรื่องการสร้างโลก ก็คงไม่มีผู้ฟังรู้ยิ่งเห็นจริงได้ เพราะเป็นภายนอก และมิใช่เป็นปัจจุบัน ย่อมมีว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น แต่ว่าที่จะให้รู้นั้นไม่ได้ เพราะไม่สามารถจะตามไปรู้ได้ แต่เมื่อทรงสั่งสอนในภายใน น้อมเข้ามาดูที่ตนเองจึงรู้ได้ และแม้ในภายในนั้นเอง ก็ทรงสั่งสอนจำเพาะที่เป็นประโยชน์ คือว่าที่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ที่ควรรู้ควรเห็น ที่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ ความสิ้นทุกข์ที่สุดก็เรียกว่า **นิพพาน**

เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงไว้ใน**สีสปาสูตร** ว่าครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ในป่าไม้สีสปาคือป่าไม้ประดู่ลาย ได้ทรงหยิบใบประดู่ลายที่ตกอยู่ที่พื้นดินขึ้นมาเล็กน้อย แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์ คือที่ทรงหยิบขึ้นถือไว้เพียงเล็กน้อย กับใบประดู่ลายบนต้นในป่าประดู่ลายส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า ใบประดู่ลายที่ทรงหยิบขึ้นมา ถือไว้ในพระหัตถ์นั้นเล็กน้อย ส่วนใบ

ประดู่ลายบนต้นมากกว่ามาก ดั่งนี้ จึงได้ตรัสเปรียบเทียบว่า ธัมมะที่ทรงสั่งสอนก็ฉันนั้น มีจำนวนน้อยเหมือนอย่างใบประดู่ลายที่ทรงหยิบมาถือไว้ในพระหัตถ์ แต่ธัมมะที่ทรงรู้นั้นมีเป็นอันมากที่มิได้ทรงสั่งสอน เหมือนอย่างใบประดู่ลายบนต้นประดู่ลาย ทั้งนี้ก็เพราะว่า ธัมมะที่ไม่ทรงสั่งสอนนั้น ซึ่งได้ทรงรู้แล้ว ก็เพราะว่าไม่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้ความเห็นที่จะนำไปให้ถึงความสิ้นทุกข์ ทรงเลือกสั่งสอนจำเพาะที่เป็นประโยชน์ ที่ควรรู้ควรเห็น ที่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ ดั่งนี้ และก็ได้ตรัสชี้ว่าธัมมะที่ทรงสั่งสอนนั้นก็คือทรงชี้ให้รู้จักทุกข์ ให้รู้จักเหตุเกิดทุกข์ ให้รู้จักความดับทุกข์ ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ที่เรียกว่าอริยสัจทั้ง ๔ นี้เอง

อนึ่ง ได้ตรัสไว้ในอีกพระสูตรหนึ่งว่า ได้ทรงบัญญัติโลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก ทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกายที่ยาววาหนึ่ง มีสัญญามีใจครองนี้เอง ดังนี้ อธิบายว่าที่ทรงรู้จักโลกเป็นต้นนั้น ก็คือรู้จักทุกข์เป็นต้น อันเป็นอริยสัจทั้ง ๔ นั้นเอง โดยนัยนี้เป็นเครื่องชี้ว่า ได้ตรัสยกเอาโลกขึ้นเป็นที่ตั้งในบางแห่งแต่ไม่มากนัก ก็หมายถึงทุกข์นี่แหละ เพราะสิ่งที่ชื่อว่าเป็นโลกนั้น ก็แปลว่าเป็นสิ่งที่ต้องชำรุดทรุดโทรม สิ่งใดที่เป็นโลก สิ่งนั้นจึงเป็นทุกข์ ที่แปลว่า ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เพราะฉะนั้น อรรถคือเนื้อความของ

คำว่าโลกกับของคำว่าทุกข์จึงเป็นอย่างเดียวกัน เป็นอันได้ความว่าพระพุทธศาสนานั้นตั้งต้นแต่ส่วนปริยัติธรรมดังที่กล่าวแสดงให้รู้จักทุกข์หรือโลก ให้รู้จักความดับทุกข์หรือดับโลก พร้อมทั้งเหตุ เหตุเกิดทุกข์ เหตุเกิดโลก ทางดับทุกข์ ทางดับโลก ในกายที่มีสัญญามีใจครอง ที่ยาววาหนึ่งของตนเองนี้ ทุกคนจึงสามารถรู้ได้เห็นได้ เป็นธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

และยังได้มีแสดงไว้ในอีกพระสูตรหนึ่งว่า กุศลธรรมทั้งสิ้นหรือจะลกล่าวว่า ธัมมะทั้งสิ้นก็ได้ ก็ประมวลเข้าใยอริยสัจทั้ง ๔ นี้ อริยสัจทั้ง ๔ นี้เป็นที่ประมวล เป็นที่รวมแห่งกุศลธรรม หรือของธัมมะทั้งสิ้นที่ทรงแสดงสั่งสอน รวมทั้งที่ปฏิบัติและที่จะรู้ยิ่งเห็นจริง เหมือนอย่างรอยเท้าช้างเป็นที่รวมแห่งรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย และเพราะเหตุนี้ทุกคนเมื่อฟังธัมมะแล้วน้อมเข้ามาพิจารณาดูที่ตน จึงรู้ยิ่งเห็นจริงได้

และแม้เช่นนั้น ก็จะต้องมี**นิทาน** คือมีเหตุแห่งการแสดงและการทรงแสดงตามเหตุหรือสมควรแก่เหตุ ที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ ซึ่งในข้อนี้ได้ทรงมีความสามารถเป็นพิเศษในการจับเหตุที่เป็นนิทาน คือเป็นต้นเหตุให้ทรงแสดงนี้ขึ้นแสดงอีกหลายประการ ทั้งที่เป็นเหตุแวดล้อมจำเพาะหน้า และทั้งที่เป็นเหตุของบุคคลผู้ฟังนั้นเอง เพราะฉะนั้น จึงทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้

และนอกจาก ๒ ประการนี้แล้ว ยังเป็นคำสอนที่

เรียกว่ามี**ปาฏิหาริย์** คือให้ผลสมจริง ที่ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ ไม่ไร้ผล จึงปรากฏว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงมีพุทธกิจ ตรวจดูสัตวโลกในเวลาเช้ามืด เป็นพระพุทธกิจประจำวัน ว่าจะทรงแสดงธรรมโปรดใคร และเขาผู้นั้นได้มีอุปนิสัยอย่างไร สมควรจะทรงแสดงธรรมอะไรจึงจะเหมาะแก่อุปนิสัยของเขา เหมาะแก้พื้นของเขา ที่เขาจะได้รับและได้รับผลแล้วจึงเสด็จไปโปรดหรือทรงแสดงธรรมโปรด ซึ่งทำให้ผู้ฟังได้รับผล ไม่มีที่จะไม่ได้รับผล เป็นแต่เพียงว่าผลที่ได้รับนั้นต่าง ๆ กัน ตั้งแต่ขั้นได้เข้าถึงธรรม บรรลุถึงภูมิธรมตามควรแก่อุปนิสัยจนถึงอย่างต่ำก็ได้ศรัทธาปสาทะถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะคือที่พึ่ง ทุกคราวที่ทรงแสดงธรรมโปรดจะต้องได้ผลทั้งนั้น นับตั้งแต่ปฐมเทศนา เทศนาครั้งแรกเป็นต้นมา ดังที่มีแสดงไว้ในปฐมเทศนาว่า เมื่อทรงแสดงจบแล้วพระโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม คือเป็นโสดาบันบุคคลดังนี้เป็นต้น

อนึ่ง คุณสมบัติอันสำคัญอื่น ๆ ที่ควรจะยกขึ้นมากล่าวสนับสนุนในข้อนี้ก็คือ ทรงมีปาฏิหาริย์คือความเป็นอัศจรรย์ ๓ ประการ ได้แก่ **อิทธิปาฏิหาริย** หรือ**อิทธิปาฏิหาริย์** ฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ **อาเทสนาปาฏิหาริย** หรือ**อาเทสนาปาฏิหาริย์** ดักใจเป็นอัศจรรย์ **อนุสาสนีปาฏิหาริย** หรือ**อนุสาสนีปาฏิหาริย์** สอนเป็นอัศจรรย์

ข้อที่ ๑ มีฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ ฤทธิแปลว่าความสำเร็จ คือทรงสามารถแสดงฤทธิ์ ทั้งที่พ้นวิสัยของสามัญมนุษย์ และทั้งนี้หมายความถึงว่า ทรงสามารถประสบความสำเร็จ อันเป็นคำแปลของฤทธิ์ ในการที่ทำให้เวไนยนิกร คือหมู่ชนที่จะพึงแนะนำได้ ซึ่งในชั้นแรกยังไม่ศรัทธาปสาทะต่อพระองค์ ยังมีความทนงตนให้ละทิฏฐิมานะ ความเห็นผิด ความทนงตนของตนลง น้อมใจเพื่อฟังคำสอนของพระองค์ได้ อันเป็นเหตุสำคัญประการแรก ในการที่จะแสดงธรรมโปรดใคร ผู้นั้นจะต้องมีความน้อมใจที่จะฟัง น้อมใจที่จะรับเทศนาเสียก่อน ถ้าหากว่าเขายังไม่พร้อมที่จะฟัง พระองค์ก็ยังแสดงธรรมไม่ได้ ต้องทำให้เขาพร้อมที่จะฟังก่อน ดังเช่นที่เสด็จไปโปรดแสดงปฐมเทศนานั้น ในชั้นแรก ท่านทั้ง ๕ นั้นที่เรียกว่าท่านปัญจวัคคีย์ไม่พร้อมที่จะฟังธรรม เพราะว่าเห็นว่าพระองค์ทรงทำทุกรกิริยา ทรมานกายเมื่อก่อนตรัสรู้ ซึ่งท่านทั้ง ๕ นั้นพอใจแต่แล้วก็ทรงเลิกเสีย ท่านทั้ง ๕ จึงเห็นว่า ทรงเวียนกลับมาเพื่อความสุขสำราญเหมือนอย่างแต่ก่อน คงจะไม่ประสบความสำเร็จผลแล้ว จึงได้ทิ้งพระองค์ไปเสีย เพราะมีความเชื่อมั่นว่าทางแห่งความสำเร็จผลนั้นจะต้องมาจากทุกรกิริยานั้น จึงต้องตรัสด้วยพระวาจาที่เฉียบแหลม เป็นต้นว่าได้ทรงบรรลุ **อมตธรรม**แล้ว และเมื่อท่านทั้ง ๕ ยังไม่เชื่อ ก็ได้ตรัสอีกว่าก่อนแต่นี้ได้เคยตรัสพระวาจาเช่นนี้หรือไม่ ท่านทั้ง ๕ ก็ระลึก

ขึ้นมาได้ว่าไม่เคยตรัสอย่างนี้ จึงได้ค่อยถอยทิฏฐิมานะลง คิดว่าอาจจะทรงบรรลุธัมมะสูงสุดแล้วกระมัง จึงได้น้อมใจลงเพื่อจะฟังธรรม คล้าย ๆ กับว่าลองฟังดูสักทีหนึ่งซิ ท่านจะว่าอย่างไร จะแสดงว่าได้บรรลุธรรมจริงหรือไม่ เพียงเท่านี้เรียกว่าเป็นฤทธิ์ได้ คือเป็นความสำเร็จ สำเร็จในการที่จะทรงทำให้ผู้ที่จะเทศน์โปรดนั้นน้อมใจเพื่อที่จะฟัง และแม้เมื่อจะทรงแสดงเทศนาที่ชื่อว่า **อาทิตตปริยายสูตร** โปรดท่านผู้ที่เป็นชฎิลมาก่อน ซึ่งขณะนั้นเป็นหมู่ชฎิลบูชาไฟและสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ ก็ได้ทรงมรมานต่าง ๆ ด้วยฤทธิ์ต่าง ๆ เพื่อให้ท่านหัวหน้าได้สำนึกตนว่ายังไม่เป็นพระอรหันต์ เพราะพระพุทธเจ้าทรงแสดงได้ยิ่งไปกว่า น้อมใจเพื่อที่จะฟังธรรม พระองค์จึงได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอน โปรดให้ท่านทั้งหลายนั้นผู้ที่ได้ตั้งใจฟัง ได้ความรู้ความเห็นในธรรม สำเร็จถึงขั้นสูงสุด เหล่านี้เรียกว่าเป็นปาฏิหาริย์ข้อที่ ๑ คือฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ทั้งนั้น

ข้อที่ ๒ ดักใจเป็นอัศจรรย์ อันนี้เป็นพระคุณสมบัติพิเศษที่ทรงทราบอัธยาศัยหรืออุปนิสัยจิตใจของผู้ฟังว่าเป็นอย่างไร และก็ทรงแสดงธรรมให้เหมาะแก่อุปนิสัยจิตใจของผู้ฟังนั้น ๆ

แล้วจึงมาถึงข้อที่ ๓ คือ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คำสอนเป็นอัศจรรย์ คำสอนที่ทรงแสดงนั้นจึงเป็นคำสอนที่มีประสิทธิภาพ ทำให้ผู้ฟังได้ความรู้ความเห็นในธรรมได้ตามควรแก่อุปนิสัยหรืออินทรีย์บารมีของผู้ฟังนั้น

และยังทรงมี**ปฏิสัมภิทา** คือปัญญาอันแตกฉานอีก ๔ ประการ ได้แก่ **อัตถปฏิสัมภิทา** ปัญญาอันแตกฉานในอรรถคือในเนื้อความหรือในผล **ธัมมปฏิสัมภิทา** ปัญญาอันแตกฉานในกระทู้ธรรมหรือข้อธรรมหรือในเหตุ **นิรุตติปฏิสัมภิทา** ปัญญาอันแตกฉานในนิรุตติคือในภาษา รู้จักใช้ถ้อยคำให้คนเข้าใจตลอดถึงรู้ภาษาต่าง ๆ อาจชักนำคนให้นิยมตามคำพูด กล่าวสั้นว่าเข้าใจพูด **ปฏิภาณปฏิสัมภิทา** ปัญญาอันแตกฉานในปฏิภาณได้แก่ความมีไหวพริบ ความเข้าใจทำให้สบเหมาะในทันที ในเมื่อเหตุเกิดขึ้นโดยฉุกเฉินต่าง ๆ

ทั้งได้ทรงมี **เวสารัชชญาณ** คือ ญาณที่ทำให้ทรงกล้าหาญ เพราะว่าไม่ทรงเห็นว่าใคร ๆ จักทักท้วงพระองค์ได้โดยธัมมะในฐานะ ๔ คือ

หนึ่ง ท่านปฏิญญาว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ ธัมมะเหล่านี้ท่านยังไม่รู้แล้ว

สอง ท่านปฏิญญาว่าเป็นขีนาสพ คือผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อาสวะเหล่านี้ของท่านยงไม่สิ้นแล้ว

สาม ท่านกล่าวว่าธรรมเหล่าใดทำอันตราย ธัมมะเหล่านั้นไม่อาจทำอันตรายแก่ผู้สอ้งเสพได้จริง และ

สี่ ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้นหรืออย่างนั้นไม่เป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบแห่งคนผู้ทำตาม

จึงไม่ทรงครั่นคร้ามปฏิญญาฐานะของผู้เป็นโจก คือ หัวหน้า เปล่งพระสุรสีหนาทในบริษัท ประกาศพระพรหมจักร คือพระพุทธศาสนา ดั่งนี้

ทั้งนี้เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญพุทธจริยา คือ ความประพฤติของพระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์ ๓ ประการ คือ

โลกัตถจริยา ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก

ญาตัตถจริยา ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่พระญาติหรือโดยฐานพระญาติ

พุทธัตถจริยา ทรงประพฤติประโยชน์โดยฐานเป็นพระพุทธเจ้า ดั่งนี้

พระคุณสมบัติอันสำคัญบางประการของพระพุทธเจ้าดังที่ยกมาแสดงนี้ เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า การทรงประกาศพระพุทธศาสนานั้น ซึ่งเบื้องต้นก็เริ่มด้วยปริยัติธรรมดังกล่าว ผู้ประกาศในฐานะที่เป็นพระศาสดา ซึ่งเรานับถือว่าเป็นพระบรมศาสดา พระศาสดาเอกในโลก ได้มีพระคุณสมบัติพิเศษของพระศาสดาอย่างพร้อมมูล จึงได้ทรงสามารถประกาศพระพุทธศาสนา ตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลกได้

ปฏิบัติหรือภาวนา

เมื่อมีปริยัติ คือเมื่อได้ฟัง ได้อ่าน ได้ท่องบ่นจำทรง ได้เพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิฏฐิคือความเห็น ได้กระทำความเข้าใจให้ถูกต้องแล้ว ก็นำมา**ปฏิบัติ** คือกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นตามที่ได้ฟังได้อ่าน จนถึงได้มีความเข้าใจแล้วนั้น โดยตรงก็คือตามคำสั่งคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงเป็นอันได้เริ่มปฏิบัติขึ้น ปฏิบัตินี้สืบต่อจากปริยัติ และการปฏิบัติก็เป็นสิ่งจำเป็น เพราะถ้าไม่ปฏิบัติ เพียงปริยัติอย่างเดียว ก็สักแต่ว่าฟังอ่านจำไว้ได้เท่านั้น ยังไม่บังเกิดผลอย่างใดที่เป็นผลของการปฏิบัติตามที่อ่านตามที่ฟังนั้น และการปฏิบัตินี้ก็คือ**การดำเนินจำเพาะ การถึงจำเพาะ** แต่เรามาเรียกกันตามภาษาบาลีตามคำเดิมว่าปฏิบัติ เป็นที่เข้าใจกัน

อีกคำหนึ่งก็คือ**ภาวนา** ซึ่งคนโดยมากมักยังไม่ค่อยเข้าใจคำนี้ มักจะเข้าใจตามที่ชอบพูดกันว่า นั่งภาวนา หรือ ทำภาวนา คือการบริกรรมทางใจ อันหมายถึงว่าการที่คิดอยู่ในใจถึงบทสวดบทใดบทหนึ่ง หรือว่าสวดเบา ๆ ซึ่งพระบาลีบทใดบทหนึ่ง มักจะเข้าใจกันอย่างนั้นว่านั่นคือภาวนา แต่คำว่าภาวนานี้อันที่จริงมีความหมายถึงปฏิบัติ ภาวนาแปลว่า **การทำให้มีขึ้น การทำให้เป็นขึ้น** ภาวนากับปฏิบัตินั้นมีความหมายที่ใช้แทนกันได้หรือเป็นอันเดียวกันได้ดังกล่าว

และการปฏิบัติที่แปลว่า ดำเนินจำเพาะ หรือถึงจำเพาะ นั้นก็หมายความว่าดำเนินไปถึงจำเพาะ ก็คือว่าให้ถึง เหมือนอย่างการเดินไปด้วยเท้า การให้ถึงที่ใดที่หนึ่ง เช่นว่าการที่จะไปโบสถ์หรือว่ามาสู่ที่อบรมนี้ ก็ต้องมีการดำเนินจากที่อยู่จำเพาะโบสถ์ คือมุ่งไปโบสถ์ หรือว่าจำเพาะที่นี่คือมุ่งมาสู่ที่นี่ ให้ถึงโบสถ์ ให้ถึงที่นี่ เมื่อมาใช้กับปริยัติธรรมดังที่ได้อธิบายมาแล้ว ก็คือ เมื่อเรียนวินัยที่เป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้า เรียนธรรมที่เป็นคำสอนของพระพุทธจ้า ก็ดำเนินจำเพาะหน้าไปสู่วินัย คือ ดำเนินกายดำเนินวาจาพร้อมทั้งใจไปสู่วินัย ให้ถึงวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งไว้ คือบัญญัติไว้ทุกข้อทุกบท ตั้งแต่ข้อบัญญัติห้ามไว้ซึ่งโทษอย่างหนักจนถึงอย่างเบา ข้อที่ทรงบัญญัติสั่งเอาไว้ให้เว้นก็เว้นได้ ข้อที่ทรงบัญญัติสั่งไว้ให้กระทำก็กระทำได้ดังที่ได้มีแสดงไว้ในวินัย เมื่อว่าถึงวินัยที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ สำหรับภิกษุ ก็ดำเนินไปจำเพาะให้ถึง คือว่าให้เว้นได้จากข้อที่ทรงห้ามไม่ให้ทำ ให้ทำได้ในข้อที่ทรงอนุญาตหรือทรงสั่งให้ทำ ให้เป็นศีลขึ้นมาหรือว่าให้มีศีลขึ้นมา เพราะการที่ได้ดำเนินไป จำเพาะให้ถึงจำเพาะในข้อวินัยทั้งปวงนั้นได้ ก็เป็นอันว่าดำเนินไปให้ถึงจำเพาะซึ่งศีล เพราะเหตุที่ได้ดำเนินให้ถึงวินัยดังกล่าวได้ จึงจะเป็นวินัยขึ้นมาที่ตนเอง มีวินัยขึ้นมาที่ตนเอง มีศีลขึ้นมาที่ตนเอง ลักษณะที่มีศีลขึ้นมาเป็นศีลขึ้นมาด้วยตนเอง หรือว่ามีวินัยขึ้นมาเป็นวินัยขึ้นมาที่ตนเองนี้

เรียกว่าภาวนา ที่แปลว่าการยังให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น หรือการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

อนึ่ง จะอธิบายยกเอาภาวนาขึ้นก่อนก็ได้ คือว่าต้องมีภาวนา คือการทำให้มีขึ้น การทำให้เป็นขึ้นซึ่งวินัย ให้มีวินัยให้เป็นวินัยขึ้น ก็ชื่อว่าปฏิบัติ หรือว่าการทำวินัยทำศีลให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นเรียกว่าภาวนา

และตามที่กล่าวนี้ก็ขอให้เข้าใจว่า **วินัยกับศีล**นี้เป็นสิ่งที่เนื่องกัน วินัยนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติคือตั้งขึ้นไว้ แต่งตั้งขึ้นไว้สำหรบบรรพชิตคือผู้บวช เรียกว่า **อนาคาริยวินัย** วินัยสำหรับบรรพชิตคือผู้บวชที่ออกจากเรือน มาเป็นผู้ไม่มีบ้านเรือน ก็ได้แก่พระวินัยบัญญัติทั้งที่เป็น**อาทิพรหมจริยกาสิกขา** คือสิกขาที่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น และทั้งที่เป็น**อภิสมาจาริกาสิกขา** สิกขาที่เป็นข้ออภิสมาจาร คือที่เป็นข้อที่เป็นความประพฤติดีชอบต่าง ๆ ซึ่งในบัดนี้สำหรับพระวินัยที่เป็นอาทิพรหมจริยกาสิกขา ก็ได้แก่สิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ ซึ่งมีย่อไว้ในหนังสือ**นวโกวาท** และมีอธิบายไว้ใน**วินัยมุข**เล่ม ๑ ซึ่งอ่านในภาคค่ำหลังทำวัตรค่ำ ส่วนที่เป็นอภิสมาจาริกาสิกขา เป็นสิกขาบทที่มานอกพระปาติโมกข์ ที่ได้มีประมวลไว้ในหนังสือวินัยมุข เล่ม ๒ ซึ่งอ่านในตอนหลังทำวัตรเช้า ยังมีวินัยที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับคฤหัสถ์เรียกว่า**อาคาริยวินัย** แปลว่าวินัยที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับอาคาริยะ คือผู้ที่ครองเรือน มี ๕ ข้อบ้าง มี ๘ ข้อบ้าง

เหล่านี้คือวินัย ซึ่งเป็นบันทัดฐานของความประพฤติทางกาย ทางวาจา ตลอดจนถึงทางใจที่ควบคุมกายวาจาอยู่

และความที่มาปฏิบัติหรือภาวนาตามวินัยดังกล่าวได้ชื่อว่า **ศีล** ซึ่งมีขึ้นตามวินัยที่ปฏิบัติ และก็เรียกจำนวนของศีลตามจำนวนของวินัยที่ปฏิบัติ เช่นเมื่อปฏิบัติในวินัย ๒๒๗ ข้อเป็นต้น ก็เรียกว่ามีศีล ๒๒๗ เป็นต้น นี้สำหรับบรรพชิตคือผู้บวช และถ้าบวชเป็นสามเณรนั้น วินัยก็น้อยเข้า เช่นว่าวินัย ๑๐ ข้อที่เป็นหลักก็ชื่อว่ามีศีล ๑๐ ดังที่พูดกันว่าภิกษุมีศีล ๒๒๗ สามเณรมีศีล ๑๐ แต่สามเณรนั้นไม่ใช่มีเพียง ๑๐ ข้อเท่านั้น เมื่อนับตามที่พระอาจารย์ได้แสดงกันไว้ ก็นับได้ว่ามีวินัย ๑๐ ข้อเป็นหลัก และยังแบ่งออกไปเป็น**นาสนังคะ** คือข้อห้ามที่เมื่อละเมิดแล้วต้องให้สึกเสีย ๑๐ ข้อ และที่เป็น**เสขิยวัตร** ตามภิกษุอีก ๗๕ และที่เป็น**ฑัณฑกรรมวัตถุ** ที่ตั้งของฑัณฑกรรมคือการลงโทษอีก ๕ ก็เป็น ๑๐๑ และยังต้องอาบัติอนุโลมตามอภิสมาจาริกวินัยของพระต่าง ๆ ดังที่ประมวลไว้ในวินัยมุขเล่ม ๒ ดังกล่าวอีกโดยมาก เมื่อนับเข้าแล้ว สามเณรก็ต้องปฏิบัติศีลหรือปฏิบัติวินัยใกล้ ๆ กับภิกษุเหมือนกัน คราวนี้สำหรับคฤหัสถ์นั้น เมื่อปฏิบัติในวินัยของคฤหัสถ์ ๕ ข้อ ก็ได้ชื่อว่ามีศีล ๕ ๘ ข้อก็ชื่อว่ามีศีล ๘ นี้แสดงถึงวินัยและถึงศีลโดยทั่วไป

และก็พึงเข้าใจว่า **ศีลโดยตรงนั้นไม่มีข้อ** ที่มีข้อนั้นนับ

ข้อตามวินัยดังกล่าว เพราะศีลโดยตรงนั้นก็คือความเป็นปกติเรียบร้อยดีงามของกายวาจาพร้อมทั้งใจ การที่มาปฏิบัติหรือภาวนาดังกล่าวนี้เรียกว่าปฏิบัติและเมื่อปฏิบัติในวินัย ก็ชื่อว่าปฏิบัติในวินัยที่เป็นพระบัญญัติคือคำสั่ง และแม้ในธัมมะที่เป็นคำสอน ก็พึงปฏิบัติเช่นเดียวกัน คือต้องดำเนินไปจำเพาะให้ถึงและต้องภาวนา คือว่าทำให้มีขึ้นทำให้เป็นชิ้น อย่างเช่นที่มีแสดงไว้ถึงหมวดธรรมที่จำแนกเป็นหมวด ๆ ในวินัยมุข ในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะ คือหมวด ๒ เช่น ทุกะคือหมวด ๒ นั้น

ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง หนึ่ง **สติ** ความระลึกได้ สอง **สัมปชัญญะ** ความรู้ตัว

ธรรมเป็นโลกบาล คือคุ้มครองโลก ๒ อย่าง **หิริ** ความละอายแก่ใจ **โอตตัปปะ** ความเกรงกลัว

ธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง หนึ่ง **ขันติ** ความอดทน สอง **โสรัจจะ** ความเสงี่ยม

บุคคลหาได้ยาก ๒ อย่าง **บุพการี** บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน **กตัญญูกตเวที** บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน

ที่เรียนรู้ดั่งนี้เป็นปริยัติ และเมื่อเรียนรู้ดั่งนี้แล้วก็ต้องมีปฏิบัติ คือดำเนินให้ไปถึง คือให้มีสติขึ้นที่ใจของตนเอง ให้เป็นสติขึ้นที่ใจของตนเอง ให้มีสัมปชัญญะขึ้น ให้เป็นสัมปชัญญะขึ้นที่ใจของตนเอง ดั่งนี้เป็นต้น เรียกว่าปฏิบัติหรือเรียกว่าภาวนา ถ้าหากว่าไม่มีปฏิบัติหรือภาวนาดั่งนี้แล้ว ก็สักแต่ว่าเรียนรู้เท่านั้น

ไม่มีธัมมะเหล่านี้ขึ้นในใจของตนเอง ธัมมะเหล่านี้ไม่เป็นขึ้น ไม่เกิดขึ้นที่ใจของตัวเอง ฉะนั้นปฏิบัติจึงสำคัญมาก

แม้ในทางคดีโลกก็เช่นเดียวกัน ก็มีปริยัติคือเรียนรู้ และก็ต้องมีปฏิบัติ จึงจะทำให้ศิลปวิทยาที่เรียนรู้นั้นเป็นประโยชน์ในการใช้สอยขึ้นได้ ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นเรียนรู้วิชาก่อสร้าง เช่นสร้างบ้านสร้างเรือน เป็นช่างปูนช่างไม้เป็นต้น ก็ต้องมีปฏิบัติคือทำ เช่นเป็นช่างไม้ก็ต้องมีการทำ เช่นว่าทำบ้านทำเรือนไม้ ทำตู้ไม้ ทำโต๊ะไม้ จะต้องมีการเลื่อย การไสไม้การตัดไม้การตบแต่งไม้ เพื่อให้สามารถประกอบเป็นส่วนนั้นส่วนนี้ของสิ่งที่จะสร้างนั้น ตลอดจนถึงรู้จักแกะสลักไม้เป็นต้น ต้องทำเป็นจึงจะสามารถสร้างบ้านสร้างเรือน ต่อโต๊ะต่อเก้าอี้ เป็นต้นได้ การทำเป็นนี่แหละคือการปฏิบัติ คือต้องทำให้เป็นขึ้นมาได้ ให้มีขึ้นมาได้ เพราะมีการปฏิบัติดั่งนี้ จึงได้มีบ้านเรือนขึ้น มีตึกรามบ้านช่องขึ้น มีโต๊ะมีเก้าอี้เป็นต้นขึ้น และมีทุก ๆ อย่างที่มนุษย์ได้อาศัยใช้สอยอยู่เพราะการปฏิบัติ ถ้าเป็นแต่เพียงเรียนรู้เท่านั้น ไม่ปฏิบัติ สิ่งเหล่านี้ก็จะไม่บังเกิดขึ้นเลย จะไม่มีบ้านเรือนเลย จะไม่มีตึกรามต่าง ๆ เลย จะไม่มีโต๊ะเก้าอี้ตู้ต่างอะไรเลย ทุกอย่างจะไม่มีถ้าเพียงแต่เรียนรู้แล้วไม่ปฏิบัติ คือไม่ทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น แม้แต่การปรุงอาหาร เรียนรู้ก็ต้องปฏิบัติ แม้แต่การหุงข้าวเท่านั้น เรียนรู้ก็ต้องปฏิบัติ คือต้องหุงข้าวเป็น จึงจะหุงข้าวได้สุกดีเหมาะสำหรับบริโภค จะทำอาหารอย่างใด

อย่างหนึ่งก็ต้องทำเป็น จึงจะสำเร็จเป็นอาหารอย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมา เรียนรู้อย่างเดียวแต่ไม่ทำ ก็ไม่บังเกิดเป็นข้าวสุก เป็นอาหารเป็นต้นต่าง ๆ ขึ้นได้ แม้การขี่จักรยาน เพียงแต่เรียนรู้อย่างเดียวหรือเพียงแต่ดู ๆ เขาถีบอย่างเดียว ไม่ทำก็ไม่สามารถจะถีบจักรยานได้ ไม่สามารถจะขับรถเรือต่าง ๆ ได้ แม้ในทางโลกก็ต้องมีการปฏิบัติต่าง ๆ ดังกล่าวนี้

การมีภาวนาดังกล่าวนี้ คือต้องทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ต้องดำเนินไปให้ถึง ถึงการที่จะสร้างสิ่งเหล่านั้นขึ้น ที่จะทำสิ่งเหล่านั้นให้มีให้เป็นขึ้นมา ให้มีเป็นบ้านเป็นเรือนตึกรามเป็นโต๊ะเก้าอี้ เป็นข้าวสุกเป็นอาหารเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้เป็นต้น เหล่านี้เรียกว่าเป็นปฏิบัติหรือภาวนาทั้งนั้น คู่กันไปกับเรียนรู้

เพราะฉะนั้น ปฏิบัติ ภาวนา จึงเป็นสิ่งจำเป็น และในการปฏิบัติภาวนานี้ จะต้องมีการฝึกหัดซึ่งเป็นภาคปฏิบัติ ดังที่ในบัดนี้แม้ในการศึกษาทางโลก ก็ยังแบ่งเป็นภาคทฤษฎีกับภาคปฏิบัติซึ่งต้องมีคู่กันไป ซึ่งภาคทฤษฎีนั้นเป็นภาควิชาการเกี่ยวกับการเรียนรู้ ภาคปฏิบัตินั้นเกี่ยวกับการกระทำ คือต้องประกอบกระทำให้เป็นให้มีขึ้นมา ดังที่เรียกว่าทำเป็น เป็นนี่แหละคือตัวภาวนา และมีนั่นแหละคือว่าภาวนา และการที่จะทำมีทำเป็นนั้น ก็ต้องมีปฏิบัติคือดำเนินไปให้ถึง ให้ถึงความที่จะมีจะเป็นขึ้นมาได้นั้น ซึ่งมักจะเรียกกันทั่ว ๆ ไปว่าการกระทำ

ปฏิบัติของภิกษุโดยส่วนรวมก็ได้แก่ **สิกขา ๓** ที่แสดง

ไว้ในต้นนวโกวาท วินัยบัญญัติว่าสิกขาของภิกษุมี ๓ อย่าง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ความสำรวมกายวาจาใจให้เรียบร้อยชื่อว่าศีล การรักษาใจมั่นชื่อว่าสมาธิ ความรอบรู้ในกองสังขารชื่อว่าปัญญา อีกอย่างหนึ่งสรุปของปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ที่มาแสดงไว้ใน **ธรรมวิภาค** เป็นโอวาทของพระพุทธเจ้า ๓ อย่าง

หนึ่ง เว้นทุจริตคือประพฤติชั่วด้วยการวาจาใจ

สอง ประกอบสุจริตคือประพฤติชอบด้วยกายวาจาใจ

สาม ทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองใจ มีโลภโกรธหลงเป็นต้น

ปฏิบัติของภิกษุคือสิกขา ๓ นี้ ไม่ใช่จำเพาะภิกษุ แม้สำหรับคฤหัสถ์ทั่วไป ก็สรุปปฏิบัติเข้าในสิกขา ๓ นี่เหมือนกัน อันเรียกว่า**ไตรสิกขา** ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา และไตรสิกขานี้ก็ย่อมาจากมรรคมีองค์ ๘ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในปฐมเทศนา คือเทศนาครั้งแรกว่า**มัชฌิมาปฏิปทา** ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลาง อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ก็ย่อเข้าในปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ๓ ข้อนี้ก็ย่อเข้าเป็นศีลสิกขาหรือศีล สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ๓ ข้อนี้ก็ย่อเข้าเป็นจิตตสิกขา

อีกอย่างหนึ่งก็คือพระโอวาท ๓ ก็เท่ากับไตรสิกขานี้เอง

และพระโอวาท ๓ นี้ก็มาจากพระโอวาทครั้งสำคัญของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า **โอวาทปาติโมกข์** ซึ่งเป็นการตรัสสอนวางหลักพระพุทธศาสนา หมายความว่าหลักปฏิบัติว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ	การไม่ทำบาปทั้งปวง
กุสลสฺสูปสมฺปทา	การยังกุศลให้ถึงพร้อม
สจิตฺตปริโยทปนํ	การยังจิตของตนให้ผ่องใสหรือผ่องแผ้ว
เอตํ พุทฺธาน สาสนํ	นี้เป็นศาสนาคือคำสอนหรือคำสั่งสอนของพระพุทธะทั้งหลาย คือของพระผู้รู้ทั้งหลาย ดั่งนี้

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติตามสิกขา ๓ หรือตามโอวาท ๓ ดั่งนี้ เป็นการปฏิบัติพระพุทธศาสนาและก็ต้องมาจากคำสอนก่อน และเป็นคำสอนที่มุ่งให้ปฏิบัติ เมื่อมีปฏิบัติหรือภาวนา ให้มีขึ้นในคำสอนนี้ จึงเป็นปฏิบัติ และนอกจากนี้ธัมมะทั้งสิ้นนั้น ย่อมประมวลเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ และกิจที่พึงทำในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น ก็มี ๔ อย่าง คือ

หนึ่ง ***ปริญญา*** ความกำหนดรู้หรือความรู้รอบคอบ

สอง ***ปหานะ*** การละหรือความละ

สาม ***สัจฉิกรณะ*** การกระทำให้แจ้งหรือความกระทำให้แจ้ง และ

สี่ ***ภาวนา*** ความทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น หรือการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

พึงทราบว่า อริยสัจทั้ง ๔ นั้นก็ได้แก่ ทุกข์ ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และทุกข์นั้นมักจะแปลกันว่า ความไม่สบายกายไม่สบายใจชื่อว่าทุกข์ แต่ความไม่สบายกายไม่สบายใจนี้เป็นทุกขเวทนา ซึ่งเป็นทุกข์อย่างหนึ่ง แต่เมื่อจะแปลให้ครอบคำว่า**ทุกข์ในความหมายของพุทธศาสนา**อย่างเต็มที่แล้ว ก็**แปลว่าสิ่งที่ทนอยู่ยาก** อันหมายความว่าทนอยู่ไม่ได้ ต้องงแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือต้องมีเกิดต้องมีดับ สิ่งใดที่มีเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นต้องมีความดับไปเป็นธรรมดา นี่คือทุกข์ ซึ่งเมื่อจำแนกตามที่พระพุทธเจ้าทรงจำแนกเอาไว้ ก็เป็นสภาวทุกข์หมวดหนึ่ง เป็นปกิณณกทุกข์หมวดหนึ่ง และเป็นทุกข์โดยสรุป

ที่เป็น**สภาวทุกข์**นั้นแปลว่าทุกข์โดยสภาพ คือเป็นทุกข์โดยที่เกิดขึ้นตามภาวะของตนเอง ที่ได้แก่ ชาติ คือความเกิดเป็นทุกข์ ชรา ความแก่เป็นทุกข์ มรณะ ความตายเป็นทุกข์ นี้เรียกว่าสภาวทุกข์ทุกข์โดยสภาพ เพราะทุกคนที่เกิดมาตั้งแต่ชาติคือความเกิด แล้วก็เป็นแก่เป็นตาย ภาวะเหล่านี้เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยของตนเอง เรียกว่าเป็นไปตามภาวะ เป็นไปของตนเอง ไม่ต้องมีใครมาทำให้เป็น ก็เป็นไปตามภาวะที่เป็นเหตุ

เป็นปัจจัยของตนเอง เว้นไว้แต่ความตายที่อาจจะมีโดยฆาตกรรมหรือโดยอุบัติเหตุ แต่อาการที่ตายนั้นก็เป็นลักษณะของตนเอง จึงเป็นสภาวทุกข์

ส่วน**ปกิณณกทุกข์** ทุกข์เบ็ดเตล็ดนั้น เป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นทางจิตใจต่าง ๆ ได้แก่ โสกะ ความแห้งใจ ปริเทวะ ความรัญจวนใจ ความคร่ำครวญ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ ที่เราสวดกันอยู่เวลาเช้า ย่อลงก็เป็น ๒ คือ ความประจวบกับสัตว์สังขารทั้งหลายที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสัตว์สังขารทั้งหลายที่เป็นที่รัก ย่อลงอีกก็เป็น ๑ คือปรารถนาไม่ได้สมหวัง

และ**ทุกข์โดยสรุป**นั้น ก็ได้แก่ขันธ์เป็นที่ยึกถือทั้ง ๕ ประการ คือ รูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญา-ขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร คือความปรุงคิดหรือคิดปรุง และวิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ คือความรู้ที่เป็นเห็นเป็นได้ยิน เป็นได้ทราบ เป็นได้คิด ในเมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบกันเหล่านี้ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะเป็นสิ่งที่มีเกิดมีดับเป็นธรรมดา และเรียกย่อได้ว่า **ทุกขทุกข์** เป็นทุกข์โดยความเป็นทุกข์ที่จำแนกออกได้เป็นอย่าง ๆ และที่มักปรากฏเป็นความไม่สบายกายความไม่สบายใจประกอบอยู่ด้วย แต่อันที่จริงนั้นแม้เป็นความสุขกายสุขใจก็เป็นทุกข์เหมือนกัน เพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ ทุกข์ที่จำแนกออกเป็นข้อ ๆ ดังนี้เป็นทุกขทุกข์

ทุกข์ที่โดยเป็นทุกข์อย่างนั้น เป็นทุกข์อย่างนี้ และเมื่อมุ่งถึงอาการทุกข์คือความที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และสิ่งที่จะเป็นทุกขทุกข์ คือเป็นทุกข์อย่างนั้นอย่างนี้ ที่จะเป็น**วิปริณามทุกข์**ดังกล่าว ก็เพราะว่าเป็น**สังขาร** คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง ทุกอย่างที่เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งชื่อว่าทุกข์ทั้งนั้น

และสิ่งที่ชื่อว่าเป็นสังขารปรุงแต่ง ก็คือสิ่งที่มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

หนึ่ง ***อุปฺปาโท ปญฺญายติ*** ความเกิดขึ้นปรากฏ

สอง ***วโย ปญฺญายติ*** ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ

สาม ***ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ*** เมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ

เหล่านี้ชื่อว่าสังขาร สิ่งที่ชื่อว่าสังขารนั้นจะต้องประกอบด้วยลักษณะทั้ง ๓ ดังที่กล่าวมานี้ และเมื่อเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง จึงอยู่ในลักษณะที่ว่า *“สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา”* ฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ เหล่านี้เรียกว่าสังขารทั้งนั้น และเมื่อชื่อว่าสังขารก็ต้องเป็นทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ แปลว่าทนอยู่ได้ยาก ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือต้องเกิดดับ

เพราะฉะนั้น **ทุกขอริยสัจหรือทุกขสัจจะ** ข้อที่ ๑ ของ

อริยสัจนี้ จึงมีกิจที่พึงปฏิบัติได้แก่ ปริญญา คือความรู้รอบคอบหรือความกำหนดรู้ ทำความรู้จักว่าสิ่งที่เป็นสังขารทั้งหมดจะต้องเป็นทุกข์ดั่งนี้ นี่เป็น**หน้าที่ ๆ พึงปฏิบัติในอริยสัจข้อที่ ๑** ในนวโกวาททั้งหมดนั้น ข้อธรรมที่แสดงถึงขันธ์ ธาตุ อายตนะ ทั้งหมดรวมเข้าในข้อที่ ๑ นี้ทั้งนั้น ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องปฏิบัติทำความกำหนดรุ้ให้รู้จักว่าเป็นทุกข์อย่างนี้ ๆ คือเป็นทุกข์ได้แก่เป็นวิปริณามะ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นวิปรินามะอย่างไร คือต้องเป็นสิ่งที่เกิด ต้องเป็นสิ่งที่ดับ ให้กำหนดรู้ดั่งนี้ แต่ไม่ต้องไปฆ่าไปทำลาย เพราะฉะนั้น คนที่ฆ่าตัวตายจึงชื่อว่าปฏิบัติผิดพระพุทธศาสนา เพราะว่าสิ่งที่ฆ่าคือสังขารร่างกายจิตใจอันเป็นขันธ์ ๕ หรือย่อลงเป็นนามรูปนี้เอง ซึ่งสิ่งนี้พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้กำหนดรู้เพราะรวมอยู่ในทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์ข้อแรก ถ้าจะฆ่าก็ต้องฆ่าตัวความอยากคือความอยากตาย เพราะความตายนั้นไม่ต้องอยากหรือไม่อยากต้องตายอยู่นั่นเอง แต่ความอยากตายนั้นเป็นตัณหาอย่างหนึ่งต้องฆ่าตัวความอยากตายเสีย และการที่บัญญัติศีลข้อที่ ๑ ไม่ฆ่าสัตว์ ก็โดยที่การฆ่าสัตว์นั้นก็คือการฆ่าสังขาร การทำลายชีวิตร่างกายจิตใจของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ซึ่งไม่ใช่กิจในพุทธศาสนาให้ต้องไปฆ่าแม้ตัวเองดังกล่าว

แต่**กิจในพุทธศาสนา**ที่ต้องการก็คือให้พิจารณาว่า ชีวิตร่างกายจิตใจของสัตว์ทั้งหลายทั้งตัวเองด้วย เป็นสังขารคือสิ่ง

ผสมปรุงแต่ง คือต้องเป็นทุกข์ คือต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ต้องเกิดดับ **ไตรลักษณ์** คือลักษณะเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง ได้แก่ **อนิจจลักขณะ** เครื่องกำหนดหมายว่าอนิจจะ คือไม่เที่ยง **ทุกขลักขณะ** เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ **อนัตตลักขณะ** เครื่องกำหนดหมายว่าอนัตตา มิใช่ตัวตน ก็ได้แก่การพิจารณาในทุกขอริยสัจนี้เอง ซึ่งจำแนกวิธีพิจารณาไปในลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายของสังขารทั้งหลาย คือบรรดาสังขารทั้งหลายนั้น ทั้งเป็นสังขารที่มีใจครอง เช่นชีวิตร่างกายจิตใจของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย และสังขารที่ไม่มีใจครองเป็นคู่กัน ได้แก่ต้นไม้ภูเขาเป็นต้น และบรรดาวัตถุต่าง ๆ ก็ล้วนเป็นสิ่งที่เรียกว่าเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งเหมือนกันทั้งหมด ต้องเป็นทุกข์ อยู่ในทุกขอริยสัจนี้ ซึ่งวิธีพิจารณานั้นอาจจำแนกออกได้ดังกล่าว คือเป็นไตรลักษณ์

หรือว่าอีกประการหนึ่งแสดงเป็น**ทไวลักษณ์** คือลักษณะ ๒ ดังที่เราสวดกันอยู่ในเวลาเช้า คือ อนิจจะ ไม่เที่ยง อนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ก็เพราะว่าเมื่อยกเอาทุกขอริยสัจเป็นที่ตั้งแล้ว ซึ่งเป็นที่รวมแล้ว ก็อาจแสดงได้เป็นทไวลักษณ์หรือทวิลักษณ์ ลักษณะ ๒ คือเพียงอนิจจะกับอนัตตา แต่โดยทั่วไปนั้นไม่ได้แสดงอริยสัจนำ คือทุกขอริยสัจ แต่มักแสดงเป็นไตรลักษณ์ และวางทุกข์เอาไว้เป็นที่ ๒ คืออนิจจลักขณะ ทุกขลักขณะ อนัตตลักขณะ เพราะว่าสังขารเหล่านี้หรือว่าสังขารทั้งหมดมี

ลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายของตนเองที่บังเกิดขึ้นที่ตัวสังขารเองทุกประการ ว่าไม่เที่ยงอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นทุกข์อย่างนั้นอย่างนี้ เป็นอนัตตาอย่างนั้นอย่างนี้ ดูเข้าไปที่ตัวสังขารเองก็จะเห็นได้

เพราะฉะนั้น การเห็นความจริงที่สังขารเองนี้ จึงมิได้คิดปรุงขึ้น แต่ว่าเป็นความจริงที่ปรากฏอยู่ที่ตัวสังขารทั้งหลาย ว่าไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่ต้องเกิดดับ เป็นทุกขะ คือทนอยู่ไม่ได้ ต้องถูกความเกิดความดับนั้นบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ให้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปไม่มีหยุด ตั้งแต่เกิดจนถึงดับ และเป็นสิ่งที่เป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ความเป็นอัตตาตัวตนนั้นเป็นเพียงความยึดถือ หรือว่าเป็นสมมติบัญญัติขึ้นมา แต่ความจริงนั้นไม่มี จึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรจะถือว่านี่เป็นของเรา เราเป็นสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา หรือเรียกสั้นว่าเป็นตัวเราของเรา ต้องการให้พิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงดั่งนี้ ไม่ใช่ให้ไปฆ่าให้ไปทำลาย ไม่ว่าจะเป็นสังขารของใคร แม้ของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นสิ่งใด ต้องการให้ทำความกำหนดรู้ ให้รู้รอบคอบว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอย่างนี้ หรือสรุปเข้าว่าเป็นทุกขสัจจะ เป็นทุกข์อย่างนี้ นี่ต้องการให้ปฏิบัติอย่างนี้ อันนี้เรียกว่าปริญญา คือความรู้รอบคอบหรือความกำหนดรู้

ส่วนข้อสอง **ทุกขสมุทัย** เหตุให้เกิดทุกข์นั้น กิจที่พึงทำคือละเสีย เพราะว่าอันเหตุให้เกิดทุกข์นั้น ได้แก่**ตัณหา** ความ

ดิ้นรนทะยานอยากที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นมา ได้แก่ **กามตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือด้วยอำนาจของ **กิเลสกาม** กิเลสเป็นเหตุใคร่ **ภวตัณหา** ความดิ้นรนไปในภพ คือความเป็นนั่นเป็นนี่ อยากเป็นนั่นเป็นนี่ **วิภวตัณหา** ความดิ้นรนไปในวิภพคือความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี่ คือต้องการให้ภาวะที่ไม่ชอบให้สิ่งที่ไม่ชอบสิ้นไปหมดไป ก็มีความหมายครอบถึงบรรดากิเลสทั้งหมด และครอบไปถึงบาปอกุศลทุจริตทั้งหลายทั้งหมด ที่เป็นความชั่ว จากกรรมคือการงานที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจ หรือจะกล่าวว่ากรรมคือการงานที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจที่เป็นบาปอกุศลทุจริตทั้งหมดก็ได้ เพราะฉะนั้น การละจึงหมายความว่า ละบรรดากิเลสเครื่องเศร้าหมองของจิตใจทั้งหมด อันมี**อวิชชา** คือความไม่รู้ในสัจจะคือความจริงเป็นหัวหน้า ยกเอาตัณหาขึ้นเป็นที่ตั้งก็เพราะว่ารู้ได้ง่าย เพราะตัณหานั้นเมื่อบังเกิดขึ้นที่ใจของใครก็รู้ได้ ว่านั่นแหละคือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์

เพราะฉะนั้น **กิจที่พึงทำในอริยสัจข้อที่ ๒ นี้ก็คือ ปหานะ การละ** คือให้ละทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์เสีย สละเสียหรือว่าฆ่าเสีย เพราะฉะนั้น เมื่อเกิดโลภะคือความโลภขึ้นในทรัพย์สมบัติของใคร ก็ให้ละตัวความโลภนั้นเสีย แล้วการลักขโมยก็ไม่เกิดขึ้น เมื่อเกิดโทสะคือความโกรธแค้น

ขัดเคืองขึ้นมา จะทำร้ายชีวิตร่างกายใคร ก็ฆ่าตัวโทสะ ละตัวโทสะนั้นเสีย ก็ไม่ต้องไปฆ่าใคร ทำลายใคร เมื่อเกิดความหลงยึดถืออยู่ในสิ่งใด ก็ให้ละโมหะคือความหลงยึดถือสยบอยู่ในสิ่งนั้นเสีย หรือว่าเมื่อหลงเข้าใจผิดอยู่ในสิ่งใด ก็ให้ละโมหะคือความหลงนั้นเสีย ก็จะไม่ยึดถือผิดต่อไปหรือไม่ยึดถือต่อไป แม้เมื่อเกิดตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากขึ้นอย่างที่เรียกยกเอาข้อนี้ขึ้นมาเป็นที่ตั้งในการแสดงทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ก็ละตัณหาเสีย

อันกิเลสกองโลภโกรธหลง หรือว่ากองราคะ ความติดใจยินดี หรือว่าโทสะ โมหะ อันเป็นกิเลส ๓ กองที่แสดงว่าเป็นอกุศลมูลคือมูลของอกุศลทั้งปวง หรือว่าแม้ยกตัณหาคือความดิ้นรนทะยายอยากนี้ขึ้นแสดงก็ตาม กิเลสเหล่านี้ก็บังเกิดขึ้นร่วมกันไปนั่นเอง เป็นแต่เพียงว่ายกขึ้นลักษณะใดลักษณะหนึ่งของกิเลสตามอาการของกิเลส จึงได้ตั้งชื่อตามอาการของกิเลสในความโลภความโกรธความหลงนั้น ย่อมมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยายอยากรวมอยู่ด้วย แต่ว่าเมื่อเรียกเอาอาการของจิตใจที่อยากได้ ก็เรียกว่าโลภะ ที่ยินดีติดอยู่คือติดใจ ที่เรียกว่ารักใคร่ก็เรียกว่าราคะ มุ่งอาการที่ขัดใจขัดเคืองพลุ่งพล่านก็เรียกว่าโทสะ เมื่อมุ่งอาการที่ไม่รู้จริงและสยบอยู่ในความไม่รู้จริงหรือเข้าใจผิด สยบอยู่ในความเข้าใจผิดนั้น ก็เรียกว่าโมหะ และเมื่อมุ่งอาการของจิตในขณะที่มีราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ

นั้น ว่าเป็นจิตที่ไม่สงบ แต่ว่าดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่าย หรือทะยานไปต่าง ๆ ก็เรียกว่าตัณหา เพราะฉะนั้น ราคะหรือโลภะโทสะโมหะก็ตัณหานั่นเอง หรือว่าตัณหานั้นก็คือราคะหรือโลภะโทสะโมหะนั่นเอง แต่ว่าเรียกชื่อแตกต่างกันออกไปตามอาการของจิตใจในขณะที่กิเลสเหล่านี้บังเกิดขึ้น ทั้งหมดนี้กิจที่พึงทำก็คือปหานะ คือการละเสีย

ข้อที่ ๓ คือ สัจฉิกรณะ ความกระทำให้แจ้งหรือการกระทำให้แจ้งถึงความดับทุกข์นี้ ก็คือดับตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก หรือดับกิเลส ดับบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ ที่เป็นอกุศลกรรม อันเป็นผลที่เกิดสืบเนื่องมาจากกิเลส แต่ว่าเมื่อมาเป็นอกุศลกรรมขึ้น ก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์เช่นเดียวกัน และเมื่อดับเสียได้คือละเสียได้ ด้วยปหานะคือการละในข้อที่ ๒ ก็ย่อมจะได้รับผลของการละนั้น จึงกระทำให้แจ้งผลของการละนั้นที่ใจของตัวเอง คือดูใจของตัวเองที่ได้รับความสงบ และความสุขที่เกิดจากความสงบ เพราะละเหตุให้เกิดทุกข์ได้ คือละตัณหาได้เป็นต้น ข้อนี้ก็เป็นข้อสำคัญ ก็จะทำให้ได้รู้ผลดีของการที่ละเหตุให้เกิดทุกข์ได้ คือตัวความสงบใจและความสุขที่เกิดจากความสงบนั้น

แต่ในเบื้องต้นนั้นอาจจะรู้ยาก เพราะมีผล ๒ อย่างบังเกิดขึ้นซึ่งใจนี้ต้องได้รับไปพร้อม ๆ กัน คือว่าถึงผลที่ใจนี้ได้รับพร้อม ๆ กันนั้น เป็นความทุกข์อย่างหนึ่ง เป็นความสุข

อย่างหนึ่ง ความสุขนั้นก็เกิดจากการที่ละตัณหาได้ดังกล่าว หรือสงบเหตุให้เกิดทุกข์ได้ดังกล่าว ความทุกข์นั้นเกิดจากกิเลสนั้นเองหรือว่าเหตุให้เกิดทุกข์นั้นเองที่จะต้องละไป มีตัณหาเป็นต้น เพราะว่าตัณหาเป็นต้นนั้น ย่อมไปด้วยกันกับ **นันทิ**คือความเพลิน **ราคะ**คือความติดใจอันเป็นฝ่ายกาม เมื่อจิตใจนี้มีตัณหาบังเกิดขึ้น ก็ย่อมจะมีความเพลินอันเป็นนันทิ กับความติดใจอันเป็นราคะ ไปกับความอยากนั้นในกามทั้งหลาย ในภพคือความเป็นนั่นเป็นนี่ทั้งหลาย ในวิภพคือความไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ที่ไม่ชอบทั้งหลาย แปลว่าใจยังอาลัยอยู่กับตัณหา ยังอยู่กับนันทิคือความเพลินไปในตัณหา ความติดใจอยู่ในตัณหา พร้อมกับในอารมณ์ของตัณหาทั้งหลาย ซึ่งเป็นทั้งกาม ทั้งภพคือความเป็นนั่นเป็นนี่ ทั้งวิภพคือความไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ ครั้นมาถูกความเพียรพยายามที่จะละ ใจก็ไม่อยากที่จะละ เพราะใจยังชอบอยากอยู่ ใจยังชอบความเพียรอยู่ ใจยังชอบความติดใจและสิ่งที่ติดใจนั้นอยู่ เพราะฉะนั้น เมื่อมาพยายามละเสียด้วยศีลคือความงดเว้น ไม่กระทำไปด้วยอำนาจของตัณหาก็ดี ด้วยสมาธิคือความที่เหมือนอย่างบังคับใจให้ตั้งอยู่ในกรรมฐานที่เป็นที่ตั้งของสมาธิก็ดี ด้วยปัญญา คือให้พิจารณาให้เห็นธรรมดาของสังขารทั้งหลายก็ดีดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ใจก็ย่อมจะดื้อดึง ดิ้นรนกวัดแกว่ง ไม่ต้องการที่จะงดเว้น ไม่ต้องการที่จะตั้งอยู่ในกรรมฐาน ไม่ต้องการที่จะพิจารณาให้เห็น

อนิจจะ ทุกขะ อนัตตา เป็นธรรมดาของสังขารทั้งหลาย ไม่มีความสุขในการที่จะปฏิบัติดั่งนี้ จึงได้ดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายที่จะออกไป ออกไปสู่ตัณหา อารมณ์ของตัณหา สู่ความเพลิน สู่อารมณ์ของความเพลิน สู่ความติดใจ อารมณ์ของความติดใจทั้งหลายนั้น

ครั้นเมื่อมาบีบบังคับให้อดทน งดเว้นด้วยศีล อยากจะทำนั่นอยากจะทำนี่ก็ทำไม่ได้ ด้วยสมาธิ ให้สงบอยู่ในกรรมฐาน ให้พิจารณาให้เห็นธรรมดาของสังขาร ก็เห็นไปตรงกันข้าม ไม่พอใจที่จะตั้งอยู่ในกรรมฐาน เห็นว่าแห้งแล้งไม่มีความสุขอะไร พิจารณาในธรรมดาของสังขารจะเห็นว่าแห้งแล้ง ทำให้ใจห่อเหี่ยวไม่มีความสุขอะไร เพราะฉะนั้นจึงเป็นทุกข์ขึ้น ไม่เป็นสุขอยู่ในศีลในสมาธิในปัญญา ถ้าเป็นพระก็จะร้อนผ้าเหลือง จนถึงไม่สามารถจะครองผ้าเหลืองอยู่ได้ เพราะเป็นทุกข์ แล้วก็เลยโทษว่าเป็นทุกข์เพราะการปฏิบัติในสิกขาคือศีลสมาธิปัญญา แต่ไม่โทษว่าเป็นทุกข์เพราะตัณหา ส่วนความสุขที่ได้จากการปฏิบัติในสิกขาคือศีลสมาธิปัญญา ซึ่งมีอยู่ในขณะที่ปฏิบัตินั้นมองไม่เห็น เพราะว่าถูกความทุกข์ที่ได้จากตัณหานั้น เพราะเหตุว่าไม่ปฏิบัติตามใจของตัณหามาปิดบังเสียหมด จึงทำให้ปฏิบัติในสิกขาต่อไปไม่ได้ เพราะไม่เห็นผลของการปฏิบัติในไตรสิกขา อันนี้สำคัญ ถ้าหากว่าไม่เห็นผลของการปฏิบัติในไตรสิกขา เห็นแต่ความทุกข์ ซึ่งโทษว่าความทุกข์นั้นเกิดจากผล

ของการปฏิบัติในไตรสิกขา ไม่โทษว่าความทุกข์เกิดจากตัณหา ก็ทำให้ทิ้งไตรสิกขา เวียนมาปฏิบัติในตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากซึ่งเป็นตัวสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้น เพราะว่ามีความเพลินมีความติดใจอยู่ในอารมณ์ของกามนั้นเป็นเครื่องล่อใจ สามัญชนมักจะเป็นอย่างนี้ ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิต ไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์ เมื่อมาจับปฏิบัติในธรรม ก็มักจะเป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้ทั้งพระเก่าทั้งพระใหม่และทุก ๆ บุคคล ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ อยู่เนือง ๆ อยู่เสมอ ๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องป้องกันจิตใจนี้ไม่ให้น้อมไปในตัณหากิเลสทั้งหลาย และในอารมณ์ของตัณหากิเลสเหล่านั้น แต่ให้น้อมเข้ามาในสติปัฏฐานแทนอยู่เสมอ ๆ และเมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว ย่อมจะได้พบกับความสงบที่เกิดจากการปฏิบัติในสติปัฏฐาน ก็นับเนื่องอยู่ในไตรสิกขานั่นแหละ เมื่อปฏิบัติในสติปัฏฐาน ก็เป็นอันว่าได้ปฏิบัติในไตรสิกขาด้วยไปพร้อม ๆ กัน มีศีลมีสมาธิมีปัญญาอยู่ในการปฏิบัติในสติปัฏฐานนั้นไปด้วยพร้อม ๆ กัน เป็นไปเอง เป็นเรื่องของธรรมปฏิบัติซึ่งมีทางไปเป็นอันเดียวกัน จะยกข้อไหนมาแสดงก็ตาม เมื่อปฏิบัติแล้วก็เข้าทางอันเดียวกันหมด คือนำจิตไปสู่ความสงบจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น ในอนุสสติ ๑๐ ข้อที่ ๑๐ จึงได้มีข้อ **อุปสมานุสสติ** อันได้แก่ความระลึกถึงคุณของพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ระงับกิเลสและกองทุกข์ คือระลึกถึงความสงบนั้นเอง ซึ่ง

ความสงบที่สุดนั้นก็คือพระนิพพาน เป็นยอดความสงบและเป็นความสงบอย่างยอด จึงระลึกถึงคุณของพระนิพพานซึ่งเป็นยอดของความสงบหรือความทสงบอย่างยอด ซึ่งเป็นที่ระงับคือสงบนั้นเองซึ่งกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น ให้มาระลึกถึงอยู่เสมอ และก็ให้ระลึกว่า จิตใจที่มีกิเลสมีตัณหาเป็นต้นดังกล่าวนั้นเหมือนดังจิตใจที่เป็นโรค และเมื่อหมอให้ยาระงับโรค การใช้ยาของหมอครั้งแรก ๆ นั้น ผลของยาที่ปรากฏขึ้นยังน้อย อาการของโรคยังมากกว่า จึงรู้สึกเหมือนอย่างว่ายังไม่ได้ผล เหมือนอย่างคนที่เป็นไข้หรือว่าเป็นโรคเรื้อรัง เพราะว่าโรคกิเลสนี่เป็นโรคเรื้อรัง เมื่อใช้ยาของหมอทีแรกนั้น อันที่จริงยาก็เข้าแก้แล้ว แต่ค่อย ๆ แก้ทีละน้อย ผลของยายังไม่ปรากฏให้เห็นให้รู้สึก ยังรู้สึกอยู่แต่อาการของโรคที่เป็นทุกขเวทนาต่าง ๆ จึงยังมีทุกขเวทนาครอบงำอยู่ แต่ว่าตัวเวทนาที่เป็นสุขอันเป็นผลของยานั้นยังน้อย แต่แม้เช่นนั้นก็ให้มีความรู้สึกไว้ว่ายาต้องให้ผล เป็นการเชื่อยาไว้ก่อนว่ายาต้องให้ผล ในเมื่อได้หมอที่ดีที่สุดแล้วยาก็ต้องให้ผล ต้องเชื่อไว้ก่อนแม้ว่ายายังไม่ได้ให้ผล พยายามที่จะใช้ยาตามที่หมดสั่ง ใช้ไปเรื่อย ๆ ยานั้นก้เข้าไประงับโรคไปเรื่อย ๆ สักระยะหนึ่งก็จะเริ่มรู้สึกได้ผลว่าค่อยมีความสุขขึ้น และความทุกข์ที่เป็นทุกขเวทนาก็น้อยลง แต่ว่าโรคเริ่มที่จะหาย และเป็นไปดังนี้โดยลำดับ จนถึงเมื่อโรคหายมากแล้ว สุขเวทนาที่เกิดจากยาก็มากขึ้น ทุกขเวทนาที่เกิดจากโรคก็น้อยลง

จนถึงเมื่อโรคหาย ทุกขเวทนาจากโรคก็หมดไป เหลือแต่ตัวสุขเวทนาที่เกิดจากยาที่หมอให้นั้นอย่างเดียว

เพราะฉะนั้น ในชั้นแรกจึงต้องมี**ขันติ**คืออดทนไว้ก่อน และเมื่อได้รับทุกข์ขึ้นเป็นทุกข์ทางใจ อึกอัดเดือดด้อนวุ่นวาย ดิ้นรนกวัดแกว่งไม่สงบ ก็จะไปโทษว่าเป็นเพราะสิกขาวินัยธรรมปฏิบัติ ต้องโทษว่าเพราะตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากของใจเอง ของนันทิคือความเพลินในใจเอง ของราคะคือความติดใจยินดีในใจเอง ในอารมณ์ที่เป็นกามทั้งหลาย เหมือนอย่างเป็นตัวโรคที่ยังให้เกิดทุกขเวทนา แต่เพราะปฏิบัติตามใจได้ทุกขเวทนาก็หายไป เพราะว่ากิเลสทั้งปวงนี้ที่ชาวโลกทั้งหลายแก้กัน ก็แก้กันด้วยการปฏิบัติตามใจ ใจต้องการเป็นตัณหาอยู่ในอะไร ก็ปฏิบัติตามตัณหาเสีย ตัณหานั้นก็สงบ เพลินในอะไรติดใจในอะไร พยายามให้ได้มาเสีย ความเพลินความติดใจนั้นก็สงบไปในเรื่องนั้น แต่ก็ยังสยบติดอยู่ คือปฏิบัติตามใจ แก้ด้วยการปฏิบัติตามใจ ถ้าหากว่าไม่ปฏิบัติตามใจก็เป็นทุกข์ทำให้อยู่ไม่ติด เหมือนคนที่ต้องการอะไรรุนแรง อยากจะได้อะไรรุนแรงต้องไปให้ได้ ต้องไปทำอย่างนั้นให้ได้ ถ้าหากว่าไม่ยอมไปก็ดิ้นรนทุรนทุราย จับใส่ห้องขังใส่กุญแจเอาไว้ ก็จะดิ้นรนอยู่ในห้องนั้นถ้าออกไปไม่ได้ จนกว่าความต้องการนั้นสงบ ความทุกข์ต่าง ๆ ก็สงบ

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่ตรัสสอนให้ตามใจ แต่

ตรัสสอนให้สงบใจเสีย ใจต้องการอะไรรุนแรงซึ่งเป็นกิเลสเป็นตัณหา ก็อดกลั้นงดเว้นไว้เสีย มีขันติความอดทน จึงได้ตรัสเอาไว้ว่า **“ขนฺติ พลํ ว ยตีนํ** *ขันติเป็นกำลังของนักพรตทั้งหลาย”* เพราะฉะนั้น เมื่อมีขันติเป็นกำลังอยู่ดั่งนี้ ก็เหมือนดังจับจิตใส่ห้องขังเอาไว้ ให้ดิ้นอยู่ในห้องของใจอันนี้ ไม่ยอมให้ออกมาทางกายทางวาจา สักพักจิตก็สงบ และเมื่อสงบแล้วก็เป็นสุข จึงดูตัวความสงบ ให้รู้จักตัวความสงบและความสุขที่เกิดจากความสงบนั้น ในขณะที่ปฏิบัติทุกคราว ให้รู้จักว่าเมื่อปฏิบัติทุกคราวแล้ว จะต้องได้รับความสงบเป็นผลทั้งนั้น เหมือนอย่างกินยาของหมอที่ถูกกับโรคเข้าไป ก็ย่อมได้รับผลทุกคราวทั้งนั้น แต่ทีแรกนั้นยังเห็นยาก ต้องเชื่อก่อนว่าต้องมีผล และเมื่อยาเริ่มให้ผลกำจัดโรคลงไปทีละน้อยแล้ว ก็จะได้ความรู้สึกขึ้นเองว่าทุกข์ที่เกิดจากกิเลส เหมือนอย่างโรคนั้นลดลงมาก แต่ว่าได้ความสุขขึ้นมาแทนที่ คือความสงบโรค ได้ความหายโรคความสงบโรคขึ้นมาแทนที่ เป็นความสุข ความสงบนั้นก็คือว่าความหายโรคนั้นเอง คือโรคกิเลสในใจที่เป็นอยู่เรื้อรังนั้นเอง เริ่มหายแล้วความสงบเข้ามาแทนที่ ก็ดูความสงบนั้นให้ชัดขึ้นมา

อันนี้แหละเป็นตัวอุปสมานุสสติ ที่ในนวโกวาทได้ให้คำแปลไว้ว่า ระลึกถึงคุณของพระนิพพานอันเป็นที่ระงับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น ซึ่งเป็นตัว**หลักใหญ่ในการปฏิบัติธรรม** นี่แหละเป็นข้อที่ ๓ สัจฉิกรณะ การกระทำให้แจ้ง ในขณะที่

เริ่มรักษาโรค คือโรคกิเลสในจิตใจที่เกิดขึ้นเรื้อรังนั้น เกิดความทุกข์ทุรนทุรายขึ้นมา ก็ให้รู้จักว่านี่เป็นผลของกิเลส เห็นเป็นผลของโรค ไม่ใช่เป็นผลของธรรมปฏิบัติ วินัยปฏิบัติ ให้รู้จักเอาไว้ก่อน แล้วก็มีขันติ ความอดทน พลังที่จะห้ามจิต ระงับจิตเหมือนอย่างจับจิตใส่ห้องขังเอาไว้ ไม่ยอมให้ออกไป มีความอดทนที่จะขังเอาไว้ให้ได้ แล้วก็ปฏิบัติในวินัยปฏิบัติ ธรรมปฏิบัติไป เมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว ก็ย่อมจะได้ผลเป็นความสงบจิต คือสงบกิเลสนั้นเอง

ที่ว่าสงบจิตนั้นไม่ใช่สงบอะไร คือสงบกิเลสนั้นเอง ที่เรียกว่าสงบใจก็ไม่ใช่อะไร สงบกิเลสนั้นเอง ก็จะได้ผลเป็นความสงบกิเลสที่เราเรียกว่าความสงบ อันนำให้เกิดความสุข ได้ความสุขที่เริ่มได้ขึ้นและได้มาก ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ ดั่งนี้ก็จะเป็นสุขขึ้นในธรรมปฏิบัติในวินัยปฏิบัติ แต่ว่าจะได้ความสุขในข้อนี้ชัดเจนขึ้นมา ก็ในเมื่อได้พยายามที่จะมีขันติเป็นกำลังในการที่จะต้องห้ามใจ ไม่ปล่อยตามใจ เหมือนอย่างว่าถึงคราวที่จะต้องจับใจใส่ห้องขัง ก็ต้องจับใจใส่ห้องขังเอาไว้ จะเห็นว่าศีลเหมือนอย่างห้องขัง เห็นว่าสมาธิเหมือนอย่างห้องขัง เห็นปัญญาเหมือนอย่างห้องขังก็ได้ แต่เป็นห้องขังที่เป็นประโยชน์และจะทำให้ได้ความสุข ทำให้หายโรคกิเลสในใจไปโดยลำดับ ดั่งนี้เป็นสัจฉิกรณะ การกระทำให้แจ้ง ให้แจ้งผลของการปฏิบัติในใจของตัวเองที่บังเกิดขึ้น ให้เชื่อไว้ก่อนว่าเมื่อปฏิบัติ

แล้วต้องได้ผล เป็นความสงบและเป็นความสุขที่ใจนี้เองได้รับ ไม่ใช่ใครอื่น ส่วนความทุกข์มาก ๆ ที่มีอยู่ในทีแรกของการปฏิบัตินั้น เป็นความทุกข์ที่เกิดจากกิเลส เพราะปฏิบัติตามใจของกิเลสไม่ได้ กิเลสจึงได้ออกฤทธิ์ แผลงฤทธิ์อยู่ในใจ ทำให้จิตใจนี้ดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่าย เพราะถูกกิเลสแผลงฤทธิ์อยู่ในใจ ให้ทำความเข้าใจไว้ดั่งนี้ แล้วก็มีขันติอดทนเอาไว้ ไม่ยอมที่จะทำตามใจกิเลส ให้รู้ผลดั่งนี้ ว่านี่เป็นผลของกิเลส ว่านี่เป็นผลของการปฏิบัติธรรม ปฏิบัติวินัย ให้มีความรู้จักไว้ดั่งนี้แล้ว ความรู้นี้เองเป็นตัวปัญญา ที่จะช่วยจิตใจให้เป็นสมาธิคือตั้งมั่นแน่วแน่ขึ้นในการปฏิบัติ จะทำให้ปฏิบัติในศีลได้ไม่ต้องละเมิดศีล อันนี้สำคัญมาก อันนับเป็นข้อที่ ๓ อันเป็นผลของข้อที่ ๔ คือภาวนา การกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นก็คือการปฏิบัตินั้นเอง การปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ หรือปฏิบัติในไตรสิกขา

ภาวนา

คำว่า **ภาวนา** นั้นหมายถึงปฏิบัตินั่นเอง ดังที่ได้อธิบายแล้วในธรรมคู่นี้ว่ามีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน โดยตรงสำหรับในอริยสัจข้อที่ ๔ นี้ ก็คือการที่ปฏิบัติทำมรรคมีองค์ ๘ ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือปฏิบัติทำ**สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบให้มีขึ้น คือให้รู้ทั่วถึงอริยสัจทั้ง ๔ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ทำ**สัมมาสัมกัปปะ** ความดำริชอบให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือ **เนกขัมมสังกัปปะ** ความดำริออกคือออกจากกาม **อพยาบาท-สังกัปปะ** ดำริไม่ประทุษร้าย **อวิหิงสาสังกัปปะ** ดำริไม่เบียดเบียน

ทำ**สัมมาวาจา** ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือเว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล

ทำ**สัมมากัมมันตะ** การงานชอบให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือ เว้นจาก**ปาณาติบาต** การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงคือฆ่า เว้นจาก**อทินนาทาน** คือการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้โดยจิตเป็นขโมย เว้นจากความประพฤติผิดในกามทั้งหลายคือเว้นจาก**อพรหมจริยกิจ**

ทำ**สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบให้มีขึ้น คือเว้นจากมิจฉาอาชีวะ สำเร็จชีวิตด้วยสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ

ทำ**สัมมาวายามะ** เลี้ยงชีวิตชอบให้มีขึ้น คือเพียรระวังบาปที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้เจริญยิ่งขึ้นจนถึงความบริบูรณ์

ทำ**สัมมาสติ** สติคือระลึกได้ชอบให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือตั้งสติตามดูกายหรือพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔

ทำ**สัมมาสมาธิ** สมาธิความตั้งใจมั่นชอบให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือทำสมาธิให้ได้ตั้งแต่ขั้น**อุปจารสมาธิ** สมาธิที่เฉียด ๆ จะตั้งมั่นแนบแน่น จนถึง**อัปปนาสมาธิ** เป็นสมาธิตั้งมั่นแนบแน่นนับเข้าเป็นฌาน ที่มีรูปเป็นอารมณ์ อันเรียกว่า**รูปฌาน**ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔

ทั้ง ๘ ข้อนี้ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สงเคราะห์เข้าเป็นปัญญาหรือปัญญาสิกขา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมา-อาชีวะ สงเคราะห์เข้าเป็นสีลสิกขา สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สงเคราะห์เข้าเป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ มรรค ๘ จึงรวมเข้าเป็นไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา แต่ในมรรค ๘ นั้นเรียงปัญญาไว้เป็นที่ ๑ ศีลเป็นที่ ๒ สมาธิเป็นที่ ๓ ดั่งนี้ คือภาวนา การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น และหากว่าจะแสดงอาศัย**พระสังฆคุณ ๔** ข้อข้างต้นก็ได้ คือ **สุปฏิปัตติ** ปฏิบัติดี **อุชุปฏิปัตติ** ปฏิบัติตรง **ญายปฏิปัตติ** ปฏิบัติเป็นธรรมหรือ

ถูกต้อง **สามีจิปฏิปัตติ** คือปฏิบัติชอบ ปฏิบัติเหมาะ ปฏิบัติสมควร

ปฏิบัติดีนั้นคือดีกาย ดีวาจา ดีใจ หมายถึงปฏิบัติเป็นสุจริตกาย สุจริตวาจา สุจริตใจ อีกอย่างหนึ่งปฏิบัติดีที่มีธัมมะคือความถูกต้องเป็นที่ตั้ง ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในข้อญายปฏิปัตติ

อุชุปฏิปัตติ ปฏิบัติตรงนั้น ก็คือตรงต่อความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ ดังจะยกเอาว่า ปฏิบัติเพื่อละโลภะหรือราคะ โทสะ โมหะ ตรงต่อการละดังกล่าวอันเรียกได้ว่า ตรงต่อมรรคผลนิพพานอันเป็นที่สิ้นกิเลสและกองทุกข์ คือว่ามุ่งตรงต่อความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง ซึ่งในการปฏิบัติดังกล่าว ก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติดีด้วย เพราะการปฏิบัติที่เป็นการปฏิบัติดี ที่จะเป็นดีกายดีวาจา ดีใจเป็นต้นดังกล่าวนั้นจะต้องเป็นการปฏิบัติด้วยกุศลมูลคือความไม่โลภความไม่โกรธความไม่หลง หรือความไม่มีราคะไม่มีโทสะ ไม่มีโมหะ ไม่ปฏิบัติไปตามอำนาจอกุศลมูล คือโลภะโทสะ โมหะ หรือ ราคะ โทสะ โมหะ เพราะฉะนั้น จะเป็นปฏิบัติดีได้ดั่งนี้ ก็จะต้องมีการปฏิบัติตรง ตรงต่อกุศลมูล คืออราคะ อโทสะ อโมหะ หรือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

และในการปฏิบัติดีปฏิบัติตรงดังกล่าวนั้น จะต้องมุ่งธัมมะคือความถูกต้องเป็นใหญ่ จึงต้องปฏิบัติเป็น **ญายปฏิปนฺโน** ปฏิบัติเป็นธรรม เพราะว่าความเป็นใหญ่ที่เรียกว่า**อธิปไตย**นั้นมี ๓ คือ **โลกาธิปไตย** โลกเป็นใหญ่ **อัตตาธิปไตย** ตนเป็นใหญ่ **ธัมมาธิปไตย** ธัมมะเป็นใหญ่

ปฏิบัติที่มีโลกเป็นใหญ่นั้น คือการปฏิบัติตามโลกนิยม คือที่หมู่ชนนิยม สิ่งที่หมู่ชนเขานิยมว่าดี ก็เป็นดีที่เป็นโลกาธิปไตย โลกเป็นใหญ่หรือโลกนิยม แต่ว่าสิ่งที่โลกนิยมนั้นความจริงไม่ดี ก็มีหรือไม่ดีก็มาก เพราะฉะนั้น จึงยังไมดีจริง ไม่ดีแท้

ส่วนที่เป็นอัตตาธิปไตยมีตนเป็นใหญ่นั้นก็เหมือนกัน คือปฏิบัติตามที่ตนเองนิยม สิ่งที่ตนเองนิยมว่าดี เป็นสิ่งที่ดีจริง ก็มี ไม่ดีจริงก็มี เพราะฉะนั้นจึงยังไม่ดีแท้

รวมความว่า สิ่งที่มีโลกเป็นใหญ่คือตามโลกนิยม หรือ มีตนเองเป็นใหญ่อันเรียกว่ามีตนเองนิยมนั้น เมื่อว่าถึงในขั้น สามัญชนหรือปุถุชนทั่วไป ยังเป็น**ตัณหาธิปไตย** คือมีตัณหาเป็น ใหญ่อยู่ด้วยกันอย่างที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ โลกคือ ชนหมู่ใหญ่ก็ยังมีตัณหา ความดิ้นรนทะยายอยาก ตนเองก็ยังมี ตัณหาคือความดิ้นรนทะยายอยาก เพราะฉะนั้น เมื่อยังเป็น ทาสของตัณหา ก็ยังว่าดีหรือไม่ดีไปตามตัณหา ต่อเมื่อเป็นนาย ของตัณหา ยังมีตัณหาแต่ว่าเป็นนายของตัณหา ไม่เป็นทาสของ ตัณหา จึงจะอาจดีได้ ถูกต้องมากขึ้น และก็อาจใช้ตัณหาไปใน ทางทำดี แต่ว่าถ้าให้ตัณหาใช้แล้วคือเป็นทาสของตัณหา ตัณหา ก็จะใช้ไปในทางชั่วแต่ว่าเข้าใจว่าดี เช่นว่าตัณหาต้องการลาภ ต้องการยศต้องการสรรเสริญต้องการสุข อันเป็นโลกธรรม ส่วนที่น่าใคร่ปรารถนาพอใจ ตัณหาก็จะใช้ให้แสวงหาลาภยศ สรรเสริญสุข ที่ตัณหาต้องการมาบำเรอตนหรือพวกของตน

และถ้าได้มาก็ว่าดี อย่างคนที่มีลาภมียศมีสรรเสริญมีสุข ความสบายในทางที่ไม่ชอบในทางที่ทุจริตต่าง ๆ แต่ทางโลกนิยมก็นับถือกันว่าดี ตนนิยมไปตามตัณหาก็ว่าดี แต่ความจริงนั้นมันไม่ดี แต่ว่าจิตใจที่ยังมีตัณหายังมีนันทิคือความเพลิน ยังมีราคะคือความติดใจอยู่ได้ด้วยอำนาจของตัณหา ไปกับตัณหาก็นิยมว่าดี มุ่งให้ได้ก็แล้วกัน เพราะฉะนั้น เมื่อว่าถึงโลกนิยมตนนิยมตามตัณหา จึงมักจะว่าถ้ามัวสุจริตอยู่ก็โง่กว่าเขา เอารวยไม่ได้ จะต้องทุจริตจึงจะเอารวยได้เอาดีได้ในทางโลก ทางด้านลาภทางด้านยศ ทางด้านสรรเสริญ ทางด้านสุขต่าง ๆ

เพราะฉะนั้น ในทางโลกหรือทางตนเองที่รวมกันเข้าเป็นโลก จึงเป็นทาสของตัณหาอยู่ จึงยังมีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แย่งลาภแย่งยศแย่งสรรเสริญแย่งสุขกัน และก็ยังไม่เพียงพอ เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า **"แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี"** คือแม่น้ำนั้นไม่มีเต็มยังไหลไปเรื่อย หรือว่า **"ไฟไม่อิ่มด้วยเชื้อ"** เอาเชื้อใส่ไฟให้ไฟก็ยิ่งกองโต แล้วก็ไหม้เชื้อหมดไป หมดไป ให้เชื้อมากเท่าไหร่ ไฟก็กองโตเท่านั้น ตัณหาก็เช่นเดียวกัน ไม่อิ่มด้วยเชื้อ คือไม่อิ่มด้วยลาภ ไม่อิ่มด้วยยศ ไม่อิ่มด้วยสรรเสริญ ไม่อิ่มด้วยสุข ยิ่งได้ก็ยิ่งอยากได้มาก จึงได้มีพุทธภาษิตเปรียบเทียบถึงว่า **"ภูเขาทองทั้งลูกก็ยังไม่พอแก่ตัณหา"** เพราะฉะนั้น การเบียดเบียนซึ่งกันและกันจึงยังมีอยู่ในโลก ยังหมดไปจากโลกไม่ได้ในเมื่อโลกยังมีตัณหาอยู่

ก็คือหมู่ชนในโลกนี่แหละพร้อมทั้งตัวเองด้วย การเบียดเบียนกันทุกระดับ ตั้งแต่ระดับระหว่างบุคคล ระหว่างครอบครัว ระหว่างหมู่ชน จนถึงระหว่างโลก ดังที่เกิดสงครามในโลกมากี่ครั้งกี่ครั้ง เฉพาะประเทศต่อประเทศหรือว่าทั้งโลก แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่ายรบกัน เหมือนดั่งสงครามโลกครั้งที่ ๑ สงครามโลกครั้งที่ ๒ ในสมัยไม่นานมานี้ ก็เพราะตัณหาของหมู่ชนในโลกพร้อมทั้งตนเองด้วย และเมื่อเป็นดั่งนี้ ก็ทำให้ชาวโลกแม้ไม่ต้องการสงคราม ก็ต้องเข้าสงคราม เพื่อรุกรานผู้อื่นบ้าง เพื่อป้องกันตัวเองบ้าง การเบียดเบียนจึงไม่สิ้นไปจากโลก

เพราะฉะนั้น เมื่อยังเป็นตัณหาธิปไตยกันอยู่ดั่งนี้ สิ่งที่โลกนิยมหรือสิ่งที่ตนเองนิยมด้วยอำนาจตัณหาจึงยังไม่ใช่ดีแท้ จะต้องเป็นธัมมาธิปไตยคือมีธัมมะเป็นใหญ่ จึงต้องปฏิบัติเป็นธรรม คือมีธัมมะเป็นใหญ่ มีความถูกต้องเป็นใหญ่ โดยที่เมื่อเป็นการปฏิบัติลุอำนาจของตัณหา โดยมากก็ไม่เป็นธรรมในเมื่อเป็นทาสของตัณหา แต่เมื่อเป็นนายของตัณหา จึงจะอาจใช้ตัณหานี้เองเป็นเครื่องทำให้อยากทำดี และก็ทำดีที่ถูกต้อง แต่เมื่อเป็นทาสของตัณหาแล้ว จะปฏิบัติเป็นธรรมไม่ได้ จะต้องเป็นการปฏิบัติผิดธรรม

เพราะฉะนั้น ที่จะดีแท้นั้นจะต้องเป็น **ญายปฏิปนฺโน** ปฏิบัติเป็นธรรม คำว่า **ญายะ** นี้ตามธาตุของศัพท์แปลว่ารู้ คือตัวปัญญาซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ คือจะต้องรู้จริง รู้จริงว่านี่เป็นตัณหา

เป็นตัวทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ไม่ใช่เป็นสุขสมุทัย เหตุให้เกิดสุข ต้องเป็นการปฏิบัติเพื่อละตัณหา เมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว จึงจะมีการปฏิบัติเป็นธรรมได้ สมกับคำว่ารู้ ที่เป็นอรรถอันสำคัญของคำว่าญายะ ที่แปลว่ารู้ โดยตรงก็คือว่า รู้ว่าเมื่อสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น เมื่อจับเข้าหลักอริยสัจ ๔ ก็คือรู้ว่า เมื่อทุกขสมุทัยคือตัณหาเกิด ทุกข์ก็เกิด เมื่อมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เกิด ความดับทุกข์คือดับตัณหาก็เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ความรู้ดังกล่าวนี้จึงเป็นตัวญายะ ที่พึงบรรลุความรู้ดังกล่าวนี้ จึงจะมีการปฏิบัติเป็นธรรมได้ และเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง

มาถึงสังฆคุณข้อที่ ๔ คือ **สามีจิปฏิปัตติ** ปฏิบัติชอบยิ่ง สมควร เหมาะ คำว่า **สามีจิ** นี้แปลกันว่า ชอบยิ่งหรือชอบ สมควร เหมาะ พิจารณาดูความหมายของข้อนี้ ก็มีคำสำคัญในทางที่เป็นไปตามคำแปลนั้น คือว่าชอบยิ่ง สมควร เหมาะ เมื่อมีความหมายประกอบกันเข้าอีกกับ ๓ ข้อข้างต้น ก็กล่าวได้ว่าในการปฏิบัตินั้นจะต้องดี ตรง เป็นธรรมและสมควรหรือชอบเหมาะด้วย

อันข้อนี้หากจะดูความแตกต่างกัน ก็อาจจะพิจารณาเห็นได้ในตัวอย่างบางอย่าง คือว่าในการปฏิบัติที่จะให้บังเกิดผลนั้น จะต้องมีความเหมาะ ชอบ หรือสมควรอีกด้วย จึงจะให้ผลได้ อาจยกตัวอย่างเรื่องพระอานนท์ เมื่อท่านกำลังเร่งปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงอรหัตตมรรค อรหัตตผล เป็นพระ

อรหันต์ ที่มีแสดงไว้ในตำนานว่า

ท่านพระอานนท์นั้นเป็นพุทธอุปัฏฐากประจำของพระพุทธเจ้า ได้เป็นผู้ทรงจำพระพุทธวัจนะไว้ได้มาก หรือจะเรียกว่าทั้งหมดก็น่าจะได้ และท่านก็ได้สำเร็จเป็นโสดาบันบุคคลซึ่งเป็นพระอริยบุคคลชั้นต้นแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปเถรเจ้าปรารภชักชวนสงฆ์ทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก ก็กำหนดจำนวนไว้ว่า ๕๐๐ รูป และกำหนดคุณสมบัติไว้ว่า เป็นพระอรหันต์ขีนาสพผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ซึ่งแตกฉานใน**ปฏิสัมภิทาทั้ง ๔** ได้**อภิญญา ๖** แต่ว่าพระอานนท์นั้นท่านยังไม่เป็นพระอรหันต์ แต่ท่านทรงจำพระธรรมวินัยไว้ได้มาก เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ที่ได้รับเลือก จึงได้ขอให้เลือกพระอานนท์ขึ้นอีกรูปหนึ่งเป็นที่ครบ ๕๐๐ เพราะถ้าหากว่าจะขาดพระอานนท์เสีย ก็ยากที่จะทำสังคายนาพระธรรมวินัยได้ พระมหากัสสปก็ได้กำชับท่านว่าให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท พระอานนท์จึงได้ตั้งทำความเพียรอย่างมากด้วยต้องการที่จะให้บรรลุพระอรหัตตมรรค พระอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ก่อนสังคายนา แต่ท่านก็ยังไม่บรรลุ จนถึงคืนวันสุดท้ายก่อนที่จะถึงวันสังคายนา ท่านก็เร่งความเพียรอย่างเต็มที่ แต่ท่านก็ยังไม่บรรลุอรหัตตมรรคอรหัตตผลอยู่นั่นเอง จนถึงท่านคิดว่าจะพักสักหน่อยหนึ่ง จึงได้เอนกายลงจะนอนพักก็สำเร็จพระอรหัตตมรรคพระอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ขึ้น

พร้อมทั้งอภิญญาและปฏิสัมภิทาในระหว่าง ๔ อิริยาบถ คือ ไม่ใช่นอน ไม่ใช่นั่ง ไม่ใช่เดิน ไม่ใช่ยืน เพราะเอนกายลงจะนอนแต่ยังไม่ทันนอนก็สำเร็จขึ้นมาทันที

พระอาจารย์ได้แสดงอธิบายว่า ท่านปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ มาพร้อมแล้ว หรือจะกล่าวว่า ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรมถูกต้องมาแล้ว แต่ยังขาดความชอบยิ่ง ความสมควรหรือความเหมาะอยู่อีกประการหนึ่ง คือว่าตัวตัณหา ความอยากที่จะบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์นั้นเอง ซึ่งมีอยู่อย่างแรงกล้า ตัณหานี้เองจึงได้มากั้นเอาไว้ไม่ให้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ครั้นท่านคิดว่าจะพักละ ก็แปลว่าปล่อยตัณหา ในขณะที่ท่านเอนกายลงนั้น ท่านปล่อยตัณหาคือความอยากอย่างแรงกล้าที่จะบรรลุ พอท่านปล่อยตัณหาก็บรรลุทันที เพราะว่าท่านพร้อมแล้ว ตัณหานี้เองยังกั้นเอาไว้ ครั้นปล่อยตัณหาจึงบรรลุทันที อันนี้แหละแสดงถึงว่า ต้องมีสามีจิปฏิปัตติ ปฏิบัติชอบยิ่ง คือเหมาะหรือสมควรประกอบอีกด้วยจึงจะให้บังเกิดผลอย่างสมบูรณ์

คำว่า **สามีจิ** นี้เป็นคำที่มีใช้ในวินัยด้วย และเป็นคำที่มีใช้ในการแสดงกิริยาอาการด้วย ที่มีใช้ในวินัยนั้น คือที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้กระทำกิจบางอย่างซึ่งเรียกว่า เป็น **สามีจิ** หรือ**สามีจิกรรม** ที่แปลว่ากรรมที่ชอบยิ่ง หรือกิจที่ชอบยิ่ง เช่น ในสิกขาบทที่ ๒ แห่งรัตนวรรคในกัณฑ์ปาจิตตีย์ มีบัญญัติไว้ว่า *"อนึ่ง ภิกษุใดเก็บเอาก็ดี ให้เก็บเอาก็ดี ซึ่งรัตนะ*

ก็ดี ซึ่งของสมมติว่ารัตนะก็ดี เว้นไว้แต่ในวัดที่อยู่ก็ดี ในที่อยู่พักก็ดี เป็นปาจิตตีย์ และภิกษุเก็บเอาก็ดี ให้เก็บเอาก็ดี ซึ่งรัตนะก็ดี ซึ่งของสมมติว่ารัตนะก็ดี ในวัดที่อยู่ก็ดี ในที่อยู่พักก็ดี พึงเก็บไว้ด้วยหมายว่า ของผู้ใดผู้นั้นจะได้เอาไป นี้เป็นสามีจิกรรมในเรื่องนั้น คือเป็นกิจที่ชอบยิ่ง" และพระอาจารย์ได้แสดงว่า ถ้าไม่ปฏิบัติตามพระบัญญัตินี้ก็ต้องอาบัติทุกกฎ กับในการแสดงกิริยานั้น ดังที่แสดงถึงกิริยาที่เรียกว่าเป็นความเคารพ เช่นว่า ไหว้ อภิวาท กราบไหว้ ยืนรับ และ**สามีจิกรรม** กรรมที่ชอบยิ่ง เป็นต้นว่าเมื่อเขานำศพผ่านมา หากว่ากำลังเดินอยู่ในทาง ก็ให้หยุดเดิน และหันหน้าไปทางศพอุทิศส่วนกุศลให้ ดังนี้เป็นกรรมที่ชอบยิ่ง เรียกว่าเป็น**สามีจิกรรม**อย่างหนึ่ง อันเรียกว่าเป็นความเคารพอย่างหนึ่ง คือเป็นการกระทำที่เหมาะที่สมควรที่ชอบในเรื่องนั้น ๆ จึงเป็นคำที่มีความกว้าง และแม้ในการปฏิบัติธรรมก็ต้องมีประกอบอยู่ด้วย ก็เป็นอันว่าการปฏิบัตินั้นจะต้องมีทั้งหมด คือทั้ง ๔ นี้ประกอบกัน จึงจะสมบูรณ์ จึงจะให้ผลตามที่มุ่งหวัง คือปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบติเป็นธรรม ปฏิบัติชอบยิ่งหรือสมควรหรือว่าเหมาะ

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการอธิบายในข้อว่า**ปฏิปัตติ** หรือปฏิบัติ ซึ่งสืบต่อมาจากปริยัติ ปริยัติก็เป็นปริยัติศาสนา ปฏิบัติก็เป็นปฏิบัติศสนา จึงเป็นอันว่า **ศาสนา**นั้นจึงมีความหมายถึง**ปริยัติศาสนา**อย่างหนึ่ง **ปฏิบัติศาสนา**อย่างหนึ่ง และ**ปฏิเวธศาสนา**

ที่จะแสดงต่อไปอีกอย่างหนึ่ง

คำว่าศาสนานั้นที่แปลกันว่าคำสั่งสอน ฟังดูก็เป็นแค่ปริยัติ แต่อันที่จริงนั้นแปลว่าคำสั่งสอนก็ได้ การสั่งให้ปฏิบัติให้กระทำ หรือการปฏิบัติก็ได้ และการปฏิบัตินั้นก็ปฏิบัติตามคำสั่งสอน คำสั่งสอนนั้นก็เพื่อให้ปฏิบัติ ทั้งปริยัติและทั้งปฏิบัติจึงต้องคู่กันจะขาดกันเสียไม่ได้ ถ้าไม่มีปริยัติก็ปฏิบัติไม่ถูกจะต้องรู้ปริยัติก่อนแล้วจึงจะปฏิบัติได้และถ้ารู้ปริยัติแล้วไม่ปฏิบัติเพียงแต่ปริยัติอย่างเดียวก็ไม่ได้ให้บังเกิดผล ไม่ทำให้มีให้เป็นอะไรขึ้นมา ไม่มีไม่เป็นธัมมะทุกข้อแต่เมื่อมีปฏิบัติแล้ว ก็จะให้มีให้เป็นธัมมะได้ทุกข้อ ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ ดังที่กล่าวแล้วหรือกล่าวเมื่อยกเอามรรคมีองค์ ๘ ก็กล่าวได้ว่า เมื่อมีปฏิบัติจึงจะให้เป็นสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติสติคือระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ คือสมาธิตั้งใจมั่นชอบ ย่อเข้าก็เป็น**ไตรสิกขา** คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อปฏิบัติจึงจะเป็นศีลขึ้นมา เป็นสมาธิขึ้นมา เป็นปัญญาขึ้นมา ก็มีขึ้นเป็นขึ้นที่กายวาจาใจนี้เอง มีเป็นไตรสิกขาขึ้น มีเป็นมรรคมีองค์ ๘ ขึ้น เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้น หรือเป็นสัมมาทิฏฐิขึ้นเป็นต้นเพราะฉะนั้น ปริยัติปฏิบัติทั้งคู่นี้จึงต้องคู่กัน และเมื่อปฏิบัติก็ย่อมจะได้บังเกิดผล ซึ่งจะกล่าวถึงในข้อปฏิเวธต่อไป

ปฏิเวธ

คำว่า **ปฏิเวธ** แปลกันมาว่า ความรู้แจ้งแทงตลอด แต่ตามศัพท์ของปฏิเวธนั้นแปลว่าเจาะแทง และมักแสดงเป็นทางปัญญา จึงมีการเติมคำว่ารู้แจ้งเข้าข้างหน้า และเจาะแทงนั้นก็แปลว่าแทงตลอด รู้แจ้งแทงตลอด ตามความมุ่งหมายนั้นก็มุ่งหมายว่าเจาะแทงกิเลสคือละกิเลส และการละกิเลสนั้นถ้าเป็นอวิชชาคือความไม่รู้ ซึ่งเป็นเครื่องปกปิดสัจจะคือความจริงไม่ให้รู้ถึงความจริง จึงจะต้องเจาะแทงอวิชชาที่ปกปิดไว้ ให้ทะลุอวิชชาเข้าไปได้แล้ว จึงจะเห็นสัจจะคือความจริงที่อวิชชาปกปิดไว้ และเครื่องเจาะแทงนั้นที่เป็นข้อสำคัญก็คือปัญญา แต่ว่าตามความหมายนั้น ที่คลุมหมดก็ต้องหมายถึงทั้งศีลทั้งสมาธิรวมอยู่ด้วย จึงกล่าวทั้งหมดได้ว่าเครื่องมือเจาะนั้นก็คือปฏิบัตินั้นเอง ปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญา เมื่อปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญาขึ้นมา มีหรือเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมา ศีลสมาธิปัญญานี้ก็เจาะแทงกิเลสหรือละกิเลสหรือยกอวิชชาขึ้นมาก็เจาะแทงอวิชชาลงไป ทำให้เห็นสัจจะคือความจริง เพราะฉะนั้น ในการให้คำแปลคำว่าปฏิเวธนี้ เพื่อให้รวบรัด จึงได้ยกเอาปัญญาขึ้นมาเพียงข้อเดียว และเพื่อให้สัมผัสกันจึงแปลว่ารู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งก็มีความหมายที่ดี แทงตลอดก็คือว่าทะลุตลอด เมื่อมีความหมายว่าละก็จะได้หมด

เมื่อมีความหมายถึงอวิชชา ก็เจาะแทงอวิชชาได้ทะลุตลอด จึงจะเห็นสัจจะคือความจริงที่เรียกว่า**สัจจธรรม** อาการดังที่กล่าวมานี้คือปฏิเวธ เป็นผลของการปฏิบัติ

กล่าวได้ว่าปฏิบัติมีขึ้นเมื่อใด การเจาะแทงกิเลสหรือการละกิเลสก็มีขึ้นเมื่อนั้น แต่ว่าเมื่อยังละหรือเจาะแทงกิเลสได้น้อย การละหรือการเจาะแทงนั้นก็ไม่ปรากฏให้ชัด เหมือนอย่างคนที่มีโรคและหมอให้กินยาหรือทายาแก้โรค เมื่อใช้ยาทีแรกอาการที่หายของโรคก็ยังไม่ปรากฏ จะปรากฏเมื่อหายมากขึ้น แต่อันที่จริงนั้นการหายโรคไม่ได้หายขึ้นทันที แต่ค่อย ๆ หาย เมื่อใช้ยาหลายครั้งก็ค่อย ๆ หายขึ้น ทีแรกผู้ที่เป็นโรคเองก็ยังไม่ปรากฏ แต่เมื่ออาการของโรคนั้นบรรเทาขึ้นมากพอสมควรจึงจะค่อยรู้สึก แล้วก็กล่าวว่าถูกยาแล้ว โรคเป็นอันมากนั้นต้องใช้ยากันหลายหลายวัน แต่บางอย่างถ้าโรคน้อยเมื่อยาดีก็ครั้งเดียวคือใช้ยาครั้งเดียวก็หายได้ อย่างเริ่มจะเป็นหวัด รู้สึกว่าจะเป็นหวัดก็ใช้ยาแก้หวัดหนเดียวก็หายได้ แต่แม้ว่าจะหายนานวันก็ตามอาการที่หายที่บรรเทาผ่อนคลายนั้นก็มีเรื่อย ๆ ไป ทีละน้อยทีละน้อย จนถึงหาย แต่ว่าอาการหายนั้นก็เริ่มมีตั้งแต่การใช้ยาครั้งแรกแล้ว แม้ว่าบุคคลผู้เป็นโรคจะไม่รู้ก็ตาม

ความเติบโตขึ้นของสิ่งทั้งหลายก็มีอยู่ดั่งนี้ อาการหายโรคก็เป็นอาการเติบโตอย่างหนึ่งของอาการที่หาย ก็ค่อย ๆ มีต้นไม้มีผล ผลของต้นไม้นั้นก็ค่อย ๆ โตขึ้นมา จนถึงโตเต็มที่

แม้ว่าร่างกายของบุคคลที่เกิดมา ก็เติบโตขึ้นมา ตั้งแต่จุดเริ่มต้นในครรภ์ของมารดาโดยลำดับ ไม่ใช่โตขึ้นมาทันที จนถึงเมื่อคลอดออกมาแล้วก็ค่อย ๆ โตขึ้นมา ต้องใช้เวลาเป็นนานปี ไม่ใช่โตทันที แต่ว่าโตขึ้นมาโดยลำดับตั้งแต่เล็กจนถึงโตเต็มที่ ความเติบโตของสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งก็เป็นดั่งนี้ อาการของโรคก็เหมือนกัน ก็มักจะเป็นตั้งแต่น้อยแล้วก็มากขึ้น อาการหายก็เหมือนกันหายตั้งแต่น้อยจนถึงหายมาก ซึ่งเป็นความเติบโตของการหาย

ผลของการปฏิบตินี้ได้แสดงไว้แล้วในกิจของอริยสัจข้อที่ ๓ คือ**ทุกขนิโรธ** ความดับทุกข์ ซึ่งมีกิจที่พึงปฏิบัติต่อข้อนี้ก็คือว่า **สัจฉิกรณะ** การกระทำให้แจ้ง เมื่อมีมรรคคือการปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ขึ้นเมื่อใด ความดับทุกข์ก็มีขึ้นเมื่อนั้นทันที แต่ว่ามีทีละน้อย จึงตรัสสอนให้ทำสัจฉิกรณะคือการกระทำให้แจ้ง เพื่อจะได้ทราบว่าการปฏิบัติมีผล ทำให้เห็นผลของการปฏิบัติ จะไม่เข้าใจผิดในผลของการปฏิบัติ เพราะฉะนั้น แม้ในข้อปฏิเวธนี้ก็เช่นเดียวกัน เป็นผลของการปฏิบัติซึ่งจะต้องใช้สัจฉิกรณะ คือการกระทำให้แจ้ง ซึ่งว่าถึงเป็นกิจที่ต้องกระทำให้แจ้ง ก็เป็นการปฏิบัติอย่างหนึ่งเหมือนกัน แต่ว่าเป็นการปฏิบัติเกี่ยวแก่ทำให้รู้จักผลของการปฏิบัติ

และเมื่อปฏิเวธแปลว่าเจาะแทง อาการที่เรียกว่าเจาะแทงนี้จึงมีใช้ตั้งแต่ขั้นปริยัติดังที่ได้แสดงแล้ว ว่าที่เรียกว่า

ปริยัตินั้นก็คือการเรียน ที่จะต้องมีการฟัง มีการอ่าน มีการทรงจำ มีการเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา มีการขบเจาะด้วยทิฏฐิคือความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

อันคำว่า ขบเจาะด้วยความเห็นนี้ ศัพท์ว่า **ทิฏฐิปฏิเวธะ** หรือ **ทิฏฐิปฏิเวธ** ขบเจาะด้วยทิฏฐิคือความเห็น คือว่าปฏิเวธคำเดียวกันนี่แหละ แต่ว่าในที่นี้แปลว่าขบเจาะ เพื่อให้เหมาะแก่ความหมายที่ใช้ในส่วนที่เกี่ยวกับปริยัติ จะแปลว่าเจาะแทงก็ได้ เจาะแทงด้วยความเห็น ก็คือว่าเจาะแทงอรรถะคือเนื้อความของข้อธรรมที่ฟัง หรือที่อ่าน หรือที่เพ่งพินิจให้เข้าใจ ด้วยวิธีที่เรียกอีกคำหนึ่งว่า **โยนิโสมนสิการ** การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย

คำว่า **โยนิโส** นี้แปลว่า โดยกำเนิด ตามศัพท์ การทำไว้ในใจโดยกำเนิด คือว่าพิจารณาจับเข้าไปจนถึงเหตุเกิด หรือความเกิดขึ้น หรือเหตุเกิดขึ้นหรือทางเกิดขึ้นหรือกำเนิดกำเนิดของข้อธรรมนั้น ๆ พร้อมทั้งผลคือรู้เหตุรู้ผล โยนิโสมนสิการนี้เป็นเครื่องมือในการขบเจาะ ต้องใช้ทิฏฐิคือความเห็นชอบความเห็นที่ถูกต้อง อันเป็นตัวปัญญาในการขบเจาะอีกเหมือนกันหรือในการเจาะแทงอีกเหมือนกัน

เมื่อมีทิฏฐิปฏิเวธดั่งนี้ จึงจะมีความเข้าใจในธัมมะอันเป็นความเข้าใจที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นสุดยอดของปริยัติ เบื้องต้นของปริยัตินั้นก็คือฟังด้วยหูหรืออ่านด้วยตา หรือจะเรียกรวม ๆ ทั้งหมดว่า สังเกตจากกำหนดสำเหนียกจากอายตนะทั้ง ๕ คือ

ตาบ้างหูบ้างจมูกบ้างลิ้นบ้างกายบ้าง ทางรูปที่ตาเห็น ทางเสียงที่หูได้ยิน ทางกลิ่นที่จมูกได้ ทางรส ที่ลิ้นได้ทราบ ทางกายคือสัมผัสที่กายได้ถูกต้อง ทั้ง ๕ ทางรวมเรียกในคำว่าฟังหรือว่าอ่าน แล้วมาถึงเพ่งด้วยใจ **มนสานุเปกขิตา** ความเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ก็มาถึงข้อที่ ๖ อายตนะข้อที่ ๖ **มโน** คือใจ เพ่งด้วยใจ แล้วจึงมาถึงข้อสุดท้ายซึ่งเป็นยอดของปริยัติก็คือ **ทิฏฐิปฏิเวธ** ขบเจาะหรือว่าเจาะแทงด้วยทิฏฐิคือความเห็นอันหมายถึงความเห็นชอบโดยโยนิโสมนสิการ เป็นความเข้าใจอันถูกต้อง แปลว่ายอดของปริยัติก็ต้องมีปฏิเวธ

มาถึงปฏิบัติ ปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ซึ่งรวมเอาปฏิบัติของกิจในอริยสัจ ๔ เข้ามาเป็นฐานใหญ่ ก็อาจจะกล่าวได้ว่ายอดของปฏิบัตินั้นก็ต้องมีปฏิเวธอีกเหมือนกัน คือว่าต้องเจาะแทงลงไปให้ถึงศีลถึงสมาธิถึงปัญญา เพราะว่าจะต้องต่อสู้กับกิเลส ปฏิบัตินั้นต้องต่อสู้กับกิเลส เหมือนอย่างเข้าสนามรบกับกิเลส คือต้องต่อสู้กับกิเลสกองตัณหา หรือว่ากองโลภะโทสะโมหะหรือราคะโทสะโมหะ รวมความว่าต้องต่อสู้กับกิเลส กิเลสนี้เป็นเครื่องป้องกันไว้ไม่ให้ปฏิบัติเป็นธรรมปฏิบัติขึ้นมา จะยกเอาข้อไหนก็ได้ทั้งนั้น จะยกเอามรรคมีองค์ ๘ ก็ได้ แต่ว่าสั้น ๆ จะยกเอาข้อศีลสมาธิปัญญา ซึ่งย่อมาจากมรรคมีองค์ ๘ จะเป็นศีลขึ้นมาได้ก็ต้องต่อสู้กับกิเลสที่เป็นตัวตัณหาหรือเป็นโลภะหรือราคะ เป็นโทสะ เป็นโมหะ ซึ่งชักนำให้ไม่

ปฏิบัติในศีล ดังที่ปรากฏเป็นเจตนา ความจงใจที่จะละเมิดศีลข้อนั้นข้อนี้ และในการปฏิบัติสมาธิ ก็มีนิวรณ์เข้ามาขัดขวางไม่ให้จิตเป็นสมาธิได้ นิวรณ์จะจูงจิตออกไปจากสมาธิ ดึงจิตออกไปจากสมาธิ จะปฏิบัติทางปัญญา ก็โมหะ ความหลง อวิชชาคือความไม่รู้ ที่ทำให้ยึดถือสังขารทั้งหลายว่าเที่ยง ว่าเป็นสุขว่าเป็นอัตตาตัวตน ครั้นเมื่อมาปฏิบัติทางปัญญา พิจารณาให้เห็นว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตามิใช่ตัวตน ความเห็นยึดถือเหล่านี้ก็จะขัดขวาง ไม่ยอมให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้นศีลจึงไม่เกิดหรือเกิดก็ไม่บริสุทธิ์ สมาธิจึงไม่เกิดหรือเกิดก็เป็นสมาธิชั่วคราว หรืออย่างมากก็เป็นอุปจาร ไม่อาจถึงอัปปนาคือแนบแน่นได้ ปัญญาก็ไม่เกิด เพราะมีความเห็นขัดแย้งว่าสังขารทั้งหลายเป็นอัตตาตัวตน เป็นสุขและเที่ยง ปัญญาจึงไม่เป็นปัญญา เป็นอันว่ากิเลสคอยขัดขวางไม่ให้เป็นศีลที่บริสุทธิ์ไม่ให้เป็นสมาธิจนถึงอัปปนาคือแนบแน่น ไม่ให้ได้เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์ซึ่งเรียกว่าเป็นเป็นวิปัสสนาปัญญา จึงต้องเจาะแทง เป็นอังว่าต้องต่อสู้กับกิเลส ต้องละกิเลสทำลายกิเลสลงไป นี่คือการเจาะแทง การละ การทำลาย จึงจะเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมา เพราะฉะนั้น ยอดของปัญญาก็ต้องมีปฏิเวธยอดของปฏิบัติก็ต้องมีปฏิเวธ คือเป็นปฏิเวธขั้นปฏิบัติ

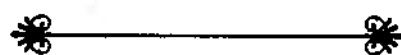
เป็นอันว่าปฏิเวธนั้นจะต้องมีตั้งแต่ขั้นปริยัติ ปริยัติก็ต้องเป็นปฏิเวธ ยอดของปฏิบัติก็ต้องเป็นปฏิเวธ และมาถึง

ข้อที่ ๓ ซึ่งเป็นปฏิเวธเอง คือหมายความว่าเป็นส่วนผลของปฏิบัติ ก็ต้องมีปฏิเวธมาโดยลำดับ จึงจะรู้ผลของการปฏิบัติมาโดยลำดับได้ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อกิจที่พึงปฏิบัติในอริยสัจข้อที่ ๓ นั้น เพราะฉะนั้น ปฏิเวธอันเป็นข้อที่ ๓ นี้จึงเป็นข้อที่สำคัญ เมื่อปฏิบัติเมื่อใดก็ย่อมได้รับผลของการปฏิบัติเมื่อนั้น ก็ต้องมีปฏิเวธตั้งแต่ขั้นที่เป็นสัจฉิกรณะ คืออาการกระทำให้แจ้ง ให้แจ้งผลของการปฏิบัติซึ่งเป็นตัวปฏิเวธ ต้องรู้จักตั้งแต่ขั้นปฏิเวธของปริยัติ ขั้นปฏิเวธของปฏิบัติ และขั้นปฏิเวธของปฏิเวธนี้เอง โดยจะต้องเจาะแทงกิเลส เจาะแทงโมหะอวิชชา หรือว่าแทงตลอดโมหะอวิชชา จึงจะได้ตัวความรู้แจ้ง เพราะเหตุว่ายังเจาะแทงกิเลสไม่ได้ จะเป็นปริยัติก็ยังเป็นไม่สมบูรณ์ จะเป็นปฏิบัติก็ยังเป็นไม่ได้สมบูรณ์ และจะเป็นตัวปฏิเวธเองก็ไม่ได้สมบูรณ์ เพราะยังเจาะแทงเครื่องปิดบังไม่ได้ คือกิเลสนั้นเองซึ่งปิดบังสัจจะคือความจริง ยังทะลุไปยังสัจจะคือความจริงไม่ได้ จึงต้องเจาะแทง แต่เครื่องเจาะแทงนั้นก็ไม่ใช่อื่นไกล ก็ปฏิบัตินั่นแหละซึ่งสืบเนื่องมาจากปริยัติ เป็นเครื่องเจาะแทง คือเมื่อเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมาทีหนึ่ง ก็มาเป็นปฏิเวธคือว่าเจาะแทง ลำลาย ละกิเลสได้ทีหนึ่งไปโดยลำดับ และเมื่อกิเลสเบาเข้าเมื่อกิเลสน้อยเข้า สัจจะคือความจริงก็ปรากฏชัดขึ้นตั้งต้นแต่สัจจะคือความจริงในชั้นกรรม ดังที่มีแสดงถึงสัจจะคือความจริงในขั้นกรรมไว้ว่า **กลฺยาณการี กลฺยาณํ** ทำดี

ได้ดี **ปาปการี ปาปกํ** ทำชั่วได้ชั่ว หรือสัจจะในขั้นกรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาเนือง ๆ ว่า **กมฺมสฺสโกมฺหิ** เรามีกรรมเป็นของ ๆ ตน **กมฺมทายาโท** เป็นทายาทรับผลของกรรม **กมฺมโยนิ** มีกรรมเป็นกำเนิด **กมฺมพนฺธุ** มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ **กมฺมปฏิสรโณ** มีกรรมเป็นที่อาศัย **ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ** จักทำกรรมอันใดไว้ **กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา** ดีหรือชั่ว **ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ** จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

แม้สัตว์ทั้งหลายก็เป็นเช่นเดียวกัน คือกรรมเป็นของ ๆ ตนเป็นต้น นี่เป็นสัจจะในขั้นกรรม สัจจะในขั้นกรรมนี้จะถูกโมหะคือความหลง อวิชชาคือความไม่รู้ พร้อมทั้งกิเลสกองโลภ กองโกรธ กองหลง หรือว่ากองราคะโทสะโมหะปกปิดเอาไว้ ทำให้จิตนี้ไม่สามารถที่จะชำแรกไปรู้ได้ แม้แต่หรือแม้ว่าจะได้ฟังมาร้อยครั้งพันครั้ง ได้สวดเป็นร้อยครั้งพันครั้ง แต่ก็ไม่ได้ปัญญาคือความรู้ของตน รู้เจาะแทงเข้าไปถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง และเมื่อยังมีกิเลสเหล่านี้ปกคลุมอยู่ จึงมี**อคติ** คือความลำเอียง ดังที่แสดงไว้ในเรื่องอคติ ๔ **ฉันทาคติ** ลำเอียงไปด้วยฉันทะคือความชอบพอใจ **โทสาคติ** ลำเอียงไปด้วยโทสะความชังเกลียดโกรธ **โมหาคติ** ลำเอียงด้วยความหลง **ภยาคติ** ลำเอียงด้วยความกลัว จึงไม่มีการลงสันนิษฐานใจของตัวเอง คือตกลงใจของตัวเอง วินิจฉัยใจของตัวเองลงไปจริง ๆ ว่าจริงตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ ต่อเมื่อได้มีปฏิเวธใน

ปริยัติ คือเข้าใจในปริยัติ ปฏิเวธในปฏิบัติ คือปฏิบัติเป็นศีล เป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมา มาเป็นตัวปฏิเวธคือว่าเจาะแทงอวิชชาโมหะเหล่านี้ที่หุ้มห่อจิตอยู่ ก็ไม่ต้องหมด เจาะแทงลงไปบางส่วนแต่ให้ลึกพอ จนถึงสัจจะคือความจริงอันนี้ สัจจะคือความจริงอันนี้ก็จะโผล่ออกมาว่าเป็นจริงเป็นจริงตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเอาไว้ เป็นการสันนิษฐานคือตกลงใจเป็นวินิจฉัยคือการตัดสินใจของตนเอง เป็นศรัทธาคือความเชื่อตั้งมั่นของตนเองเป็นปัญญาคือความรู้ทั่วถึงของตนเองขึ้นได้ทันทีว่าเป็นจริงตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะว่าจะหมดอคติที่ทำให้ลำเอียง ถ้าเปรียบเหมือนผู้พิพากษา ตัวเองก็เป็นผู้พิพากษาที่ตัดสินอย่างยุติธรรม ปราศจากอคติคือความลำเอียงใด ๆ ทั้งสิ้น และแม้ในข้ออริยสัจก็เช่นเดียวกัน



ISBN 974-580-870-9



